

A Petőfi-dagerrotípiája és az Egressy család: a szakirodalmi hagyomány és a források*

Petőfi Sándor egyetlen hitelesnek tartott arcképe, a Petőfi-dagerrotípiája a Szendrey Júlia hagyatékából való előkerülése óta eltelt százötven év alatt többször vált sajtó-, illetve tudományos viták tárgyává. Nemcsak irodalomtörténeti, hanem technikátörténeti szempontból is különleges értéket képvisel, hiszen a fényképezés feltalálása utáni első évtizedben keletkezett, a legrégebbi dagerrotípiák közül való. Keletkezéstörténete, a „ki, mikor, hol, milyen alkalomból készítette?” kérdései méltán foglalkoztatták a kutatókat és a közvéleményt egyaránt.

Egykorú, vagyis az 1840-es évekből származó forrás eddig még nem került elő vele kapcsolatban, tárgyátörténetének felfejtésékor visszaemlékezésekre vagyunk utalva. Ám ezeknek célzottan a dagerrotípiára koncentráló, teljességre törekvő feltárása máig nem történt meg, Hatvany Lajos is mindössze két emlékezés újraközlésére vállalkozott a költő életével kapcsolatos forrásgyűjtemény összeállításakor.¹ A legkorábbi számbavehető visszaemlékezések feltehetően az 1870-es évekből valók, amikor a már kiterjedt Petőfi-kultusz egyik megnyilvánulásaként a költő egykori személyes ismerősei között sajtóvita is kezdődött arról, hogy az elszíneződött, majd víztől károsodott dagerrotípiáról megjelent, a költő ruházatát, hajviseletét és arcszórzetét egymástól eltérően ábrázoló rekonstrukciók közül melyik a leghitelesebb, melyik tekinthető Petőfi „valódi” arcának. A felvétel keletkezési idejét illetően egymásnak ellentmondó vélemények hangzottak el, a keletkezés körülményeiről és a fényképész kilétéről pedig szó sem esett. A témával foglalkozók közül tudtommal egyedül a műgyűjtő Ernst Lajos reflektált arra a helyzetre, hogy a visszaemlékezések nem segítenek feloldani a dagerrotípiája születése körüli bizonytalanságot, illetve eldönteni azt, hogy az arckép melyik másolata hiteles:

Mikor a dagerrotípiája nyilvánosságra került, akkor a még élő kortársak egy nagy része elmondta a maga véleményét, de ahányan nyilatkoztak felőle, mind annyian Petőfi más és más arcképét találták a legjobbnak. Ezen nem is lehet csodálkozni, mivel Petőfi kortársai a költőt nem igen figyelhették meg, kivéve Orlayt, a festőt, aki gyermekkorától sok ideig együtt volt vele. Halála után harminc esztendő múlva pedig vajmi nehéz pontosan visszaemlékezni valakire. Van azonban még egy szempont, amelyet figyelmen kívül hagyni nem szabad, mely irányadó a kortársak leírásában. Úgyanis majdnem mindegyik más időben

* Köszönöm Zentai Máriának, hogy tanácsaival segítette a munkámat.

¹ HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi Sándor*, szerk. Kiss József, PÁNDI Pál, Bp., Magvető, 1980, II, 124–126.

ismerte Petőfit és volt vele együtt valahol hosszabb ideig s így ismét természetes, ha mind-egyiknek egy más korból való arcképe tetszik.²

A szakirodalom valószínűleg osztotta Ernst szkepszisét, mert a dagerrotípiá keletkezéstörténetéről kialakított narratívát a szerzők nem a kortárs emlékezésekre alapozták, azokat alaposabban nem is igen vizsgálták. Az uralkodóvá vált nézet Kertbeny Károly 1879-ben közzétett hipotézisét vitte tovább, aki nem a források elemzéséből indult ki, hanem a dagerrotípiá fennmaradási körülményeiből következtetett vissza a keletkezésére. Úgy gondolta, hogy a kép azért lehetett Szendrey Júlia hagyatékában, mert a költő őt ajándékozta meg vele, tehát valószínűleg 1847-ben készült, és egy pesti fényképész műve:

A legsajátosabb azonban, hogy e daguerreotypia létezéséről még a költő legbizalmasabb barátainak sem volt tudomásuk. 1868-ban halt meg Petőfiné, s az ő holmiai közt találták ez arcképet [...]. A fénykép tehát csak Szendrey Julia számára készülhetett. [...] Petőfi azonban először 1846. szeptember 8-dikán Nagy-Károlyban látta Szendrei Juliát [...]. Másodszor 1847. május havában látta őt. Hogy ezen utra elindulhasson, 1847. május 4-dikén 200 forintot vett fel Kubinyi Rudolftól, ki Várgedén lakott. Igen valószínű, hogy ekkor, emlékül kedvesének készítetté a fényképet. Pestről május 21-én utazott el Erdődre, hol a leány szülői nem a legszívesebben fogadták. Elannyira, hogy onnan csakhamar Nagy-Bányára ment egy szintársulathoz, s csak május végén tért vissza Erdődre, meghallani a választ, mely jövője felett dönteni fog. Julia szívvél-lélekkal a költőé volt. Petőfi ezután csak Arany Jánost látogatta meg Szalontán, s julius közepén már ujra Pesten volt. Később Gömörben Tompánál és Ujhelyen Kazinczy Gábornál találjuk, de aug. elején már Szathmáron időzött, honnan Erdőd csak egy órajársnyira fekszik. Szendrei Juliának Koltón szept. 8-dikán, kora reggel esküdött örök hűséget [...]. E vázlatos adatok azt bizonyítják, hogy a költőt ábrázoló daguerreotypia csak 1847. május vagy julius havában készülhetett.³

Ez az elképzelés számított konszenzusosan érvényesnek egészen 1998-ig,⁴ amikor is Szentmártoni Szabó Géza Egressy Gábor nagyobbik fiának, Egressy Ákosnak

² ERNST Lajos, *Petőfi arcképei*, Bp., Ernst-Múzeum, 1922, 3.

³ KERTBENY Károly, *Petőfi arcképeiről*, Koszoru, 1879, I, 21–22.

⁴ FERENCZI Zoltán, *Petőfi arcképeiről*, Petőfi-Muzeum, 1889, 5. sz., 283; RÓZSA György, *Petőfi Sándor képmásai (Ikonográfiai tanulmány)*, Irodalomtörténet, 39(1951), 2. sz., 209; VÁRKONYI Nándor, *Az üstökös csóvjaja: Dokumentumok Petőfiről*, Pécs, Dunántúli Magvető, 1957, 62–75; VÁRKONYI Nándor, *Petőfi arca*, Bp., Széphalom Könyvműhely, [1990]², 17–22. Noha általánosan elfogadottá nem válnak, időről időre felbukkan egy-egy fényképész neve is a dagerrotípiá lehetséges készítőjeként. Többek szerint Strelitsky Lipót volt Petőfi fényképésze. Hatvany Lajos is neki tulajdonítja a felvételt, arra hivatkozva, hogy a „Strelitsky fényképész családjában apákról fiakra szálló hagyomány volt, hogy a költő, mielőtt lánykérő útjára elindult, lefényképeztette magát, valószínűleg Júlia kérelmére, s ennek Térey Mari útján beküldött arcképéért cserébe” HATVANY, *i. m.*, 124. Felmerült még Fried[e]rich [Binder] neve is, de azt nem tudjuk, hogy Szinnyei József honnan vette az adatot. Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, X, Bp., Hornyánszky Viktor, 1905, 1000. Fontos tudni, hogy az új találmány és ipar a festőkből lett fényképészeknél kívül az aranyműveseket, aranyozókat, ótvösöket, vésnőköket és gyógyszerészeket is vonzotta. Az 1840-es években Magyarországon működő dagerrotípistákkal kapcsolatban eddig csak szórványos kutatások folytak. „Általában csak néhány apró utalás, átteleles adat található dagerrotípizáló tevékenységükről, elenyésző a műveken megmaradt név, a hiteles adat.” A hazai fotótörténészek között abban nincs egyetértés, hogy 1839 és kb. 1857 között hány dagerrotípista működött összesen Magyarországon. Kincses Károly a számukat százra teszi, a Magyar

(1832–1914) a 20. század elején írott emlékezéseire új hipotézist épített. Egressy Ákos azt írta, hogy apja amatőr fotográfus volt, és egyszer Petőfit is lefényképezte (nem említi, hogy mikor).⁵ Szentmártoni Szabó ezt az emléket azzal a saját feltételezésével kiegészítve adta közre, hogy a dagerrotípiát 1845 júliusában készült a színész saját, valószínűleg 1843–1844-ben Párizsban vásárolt készülékével.⁶ A következő lépést Flesch Bálint fotótörténész tette, aki már ténynek tekintette a franciaországi vásárlást, és abból, valamint a Petőfiről és Egressyról fennmaradt dagerrotípiák azonos technikai jellemzőiből kiindulva tételezte a színész szerzőségét.⁷ További megerősítő forrást egyikük sem keresett, és nem vizsgálták azt sem, hogy mennyire tekinthető megbízható emlékezőnek Egressy Ákos. A Petőfivel kamaszként találkozó és az 1840-es években előbb Kolozsvárott, majd Miskolcon tanuló, tehát Pesten csak időszakosan tartózkodó szerző több mint hatvan év távlatából emlékezik, és amikor vonatkozó emlékirásait 1906-ban és 1909-ben kiadja, Etelka húgán és rajta kívül szinte már nem él más, aki személyesen ismerte a költőt, saját emlékei vannak az 1840-es évekről, vagyis ellenőrizni tudná a visszaemlékezések állításait. Elgondolkodtató az is, hogy ha Egressy Ákos tudta, hogyan készült a felvétel,

Fotográfiai Múzeum ötvenöt személyt tart nyilván (negyven mestert, valamint tizenöt műkedvelőt és tudóst). A már említett két néven kívül a legismertebb pesti dagerrotípiások: Marastoni Jakab, Tarsch Ferenc, Khogler, Stuhr (Berlinből jött), Jules Durier (Párizsból érkezett), Kawalky Lajos (aranyműves), Góla Adolf, Zsák Móric, Heller József (vésnök), Kramolin Alajos (gyógyszerész). FARKAS Zsuzsa, *Festő-fényképészek 1840–1880*, [Kecskemét], Magyar Fotográfiai Múzeum, 2005, 58–62. Farkas Zsuzsa és L. Baji Etelka fotótörténészek levélben arról tájékoztattak, hogy a fényképészek körében nem volt általános gyakorlat a szerzői név feltüntetése a dagerrotípián. Ha ezt mégis megtették, akkor különféle variációkat találunk. Volt, aki a lemezbe karcolta a nevét, vagy ráírta az azt körbefogó paszpartu szélére. Nyomott és rézpaszpartu esetében láthatunk nevet ebbe belenyomva. De az 1840-es évekből találunk példát arra is, hogy a fényképész a tok belsejébe, a bélésre nyomtatta a nevét és a címét, vagy ráírta a nyomtatott etiketre, és azt ragasztotta bele a tokba. L. Baji Etelka szerint „a legérdekesebbek azok, amikor a fényképész feltűnően vagy éppen rejtetten a képbe magába viszi bele a nevét”. Ezúton is köszönöm mindkettőjük útmutatását.

⁵ EGRESSY Ákos, *Egressy Gábor, a budapesti Nemzeti színház első éveiben, 1837–1848*, Uránia, 7(1906), 10. sz., 386; EGRESSY Ákos, *Petőfi Sándor életéből*, Bp., Kunossy, Szilágyi és Társa, 1909, 37–38.

⁶ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Feltevések a Petőfit ábrázoló dagerrotípiáról*, Irodalomismeret, 9(1998), 1–2. sz., 96–103; SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, „Tükör által homályosan”: *Petőfi dagerrotip arcképe*, Beszélő, 4(1999), 3. sz., 113–118. Ugyanezzel a címmel, de némileg kiegészítve az írás megjelent még: *Studia Caroliensia*, 1(2000), 2. sz., 69–77. A továbbiakban a két azonos című tanulmány közül ez utóbbira hivatkozom.

⁷ Mindhárom dagerrotípiát hatod lemez, GRB ötvösjel és 40-es minőségjel látható rajtuk. Flesch szerint a fémképek sarkából azért vágta le egy-egy darabot, mert a színész amatőr fotósként eltéveszthette a lemez méretet, a 40-es minőségjel, vagyis a rézlemez ezüsttartalmának feltüntetése pedig leginkább a franciaiknál volt előírás. FLESCH Bálint, *Kísérlet a Petőfi dagerrotip szerzőjének megállapítására, dagerrotip lemez adatainak számítógépes értékelése segítségével*. Az írás elérhető: <http://archfoto.tripod.com/petdagel.html> (Utolsó letöltés: 2018. 10. 11.) Flesch Bálint a *Dagerrotipek installációja és konzerválásuk egyes kérdései = A könyv- és papírrestaurálási konferencia előadásai Budapest 1990. szeptember 4–7.*, szerk. KASTALY Beatrix, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1992, 280–293 című írásában még nem tesz említést arról, hogy a Petőfi-dagerrotípiát készítője Egressy Gábor volt – ez L. Baji Etelkánál tévesen szerepel. Vö. L. BAJI Etelka, *Strelisky: Egy fényképészdinasztia száz éve*, [Kecskemét], Magyar Fotográfiai Múzeum, 2001, 17. (Az Egressy Gábort ábrázoló dagerrotípiákat a Hermann Ottó Múzeum őrzi.)

miért nem szolt hozzá az arcképvitához az 1870-es években, vagy miért nem írta meg a dolgot 1886-ban abban az *Emlékeimből* címmel megjelent cikksorozatában, amelyben Egressy Gábor és Petőfi megismerkedésének, illetve barátságának tárgyalásakor arra is kitért, hogy szerinte, és úgy emlékszik, hogy apja szerint is a költőnek az a legélethűbb képe, amelyet Barabás Miklós 1848-ban rajzolt.⁸ De a tárgy történetet illetően nem csupán a színész nagyobbik fiának visszaemlékezései szorulnak alapos vizsgálatra, hanem a történet másik eleme, az a forrásmegjelölés nélkül elterjedt információ is, hogy Egressy Gábor párizsi útja során vásárol(hat)ta a fényképezésre alkalmas felszerelést – Egressy Ákos ugyanis egyik emlékezésében sem ír erről.

A jelzett, illetve a későbbiekben kifejtendő további forrásproblémák miatt úgy vélem, hogy a keletkezéstörténet nem tekinthető megfajtottnak, a bizonyosság állításától célszerűbb lenne visszafelé lépni, a források lehető teljességét összegyűjteni és kritikai elemzésnek alávetni. A sajtóanyagokon túl a dagerrotípiák felbukkanásakor még élő rokonok, barátok, illetve a felvétellel közvetlen kapcsolatba került, arról másolatot készítő képzőművészek és fényképészek hagyatékát célzottan vizsgálva kiderülhetne, hogy tartalmaznak-e utalást a képre és keletkezési körülményeire.⁹ E feladat elvégzése azonban hosszabb távú kutatómunkát kíván, jelen tanulmányban ennél kevesebbre vállalkozom. Nem vizsgálom a problémakörnek a felvétel keletkezési idejére vonatkozó részét és azt sem, hogy köthető-e a Szendrey Júliával való kapcsolathoz. Nem alakítok ki új hipotézist, különösen nem új megoldást a dagerrotípiák keletkezésére nézve, de bevonok a kutatásba eddig nem használt forrásokat. A mára intézményesen elfogadott tárgy történettel foglalkozom: a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársai által 2012-ben *ARCpoetica: Petőfi Sándor életében készült képmásai* címmel összeállított ikonográfiai kötet szerint a közgyűjtemény által őrzött Petőfi-dagerrotípiát Egressy Gábor készítette 1845-ben.¹⁰ A relikviával Egressy Ákos révén közvetlen kapcsolatba hozott Egressy család hagyatékának segítségével arra keresem a választ, hogy mennyire tekinthetők biztosnak ennek az állításnak a filológiai alapjai, mennyire állják ki a forráskritika próbáját, vagyis mennyire (vagy mennyire nem) valószínűsíthető az az állítás, hogy a nagy költőről a nagy színész készítette az egyetlen ismert fényképet.

A közvetlen utókor megnyilatkozásai és a szakirodalmi hagyomány

A Petőfi-dagerrotípiák létezéséről először valószínűleg nem sokkal Szendrey Júlia 1868. szeptemberi halála után értesült a nyilvánosság. A *Vasárnapi Ujság* 1869. január 3-i száma a címlapján közzétett egy olyan metszetet Petőfiről, amelyet Pollak Zsigmond

⁸ EGRESSY Ákos, *Emlékeimből*, Egyetértés, 20(1886), 230. sz., 2.

⁹ A Szendrey Júlia, valamint a Horvát család hagyatékát kutató Gyimesi Emese arról tájékoztatott, hogy eddig még nem került a kezébe olyan kézirat, amely említene a dagerrotípiát. A tájékoztatást ezúton is köszönöm.

¹⁰ *ARCpoetica: Petőfi Sándor életében készült képmásai*, összeáll., a képeket vál. ADROVITZ Anna, az elemzéseket írta ADROVITZ Anna, KALLA Zsuzsa, utószó E. CSORBA Csilla, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2012, 45.

a képaláírás szerint „[e]gy 1847-diki daguerotyp kép után” készített. A költő születésének negyvenhatodik évnapjára emlékező lapszám egy oldallal később, a metszethez vezércikként csatolt életrajzi portré második oldalán már némileg mást ír a relikvia keletkezési idejéről: „eddig ismeretlenül lappangott 1846/7 körüli daguerotyp kép [...] mely összes eddigi arcképeitől nevezetesen elüt, de legalább első forrásból van véve s így a leghitelesebb”.¹¹ Arról az újság nem szól, hogy kitől veszi a felvétel keletkezési idejére vonatkozó információt (ráadásul a képaláírás biztos állítja 1847-et, a cikk pedig csak feltételezi, hogy 1846-ból vagy 1847-ből való¹²), ki őrzi vagy ki bocsátotta Pollak rendelkezésére a dagerrotípiát. A költő családjából ekkor életben van még Petőfi Zoltán, az öccs, Petőfi István, és az unokatestvér, Orlai Petrics Soma. Szendrey Júlia rokonságából életben van az apa, Szendrey Ignác, a másik sógor, Gyulai Pál, a második férj, Horvát Árpád és a vele való házasságból született három kamaszkorú gyermek: Attila, Árpád és Ilona. Helyzetüknél fogva ők mindannyian tudhattak a dagerrotípiáról, már Szendrey Júlia halála előtt is rálátásuk lehetett a Petőfitől őrzött dokumentumokra és tárgyakra. Úgy tűnik, az 1870-es évekbeli arcképvita kapcsán közülük egyedül Petőfi István hozta nyilvánosságra a dagerrotípiával kapcsolatos emlékeit:

Szendrey Julia, boldogult ánygom 1868-ban halála után, bátyám kéziratait, könyveit magamhoz vettem és egyéb apróságok között az említett daguerreotyp képet is. Gyulai Pál ur lakásán – ha jól emlékszem – Székely Bertalan urral nézegettük a képet, – vajjon lehetne-e arról másolatot készíteni. A kép annyira el volt mosódva, hogy azon csak egy görbült alaknak mintegy árnya látszott; az arc vonásai a legmerészebb képzelő tehetséggel sem voltak kive[he]ltők. Tehát nem áll az, hogy a kép ép állapotban volt. Székely Bertalan ur – ha jól emlékszem ő volt, – magához vette a képet, ha talán valamiképp azt lemásolhatná. Valószínűleg nem boldogult vállalatával a képet Gyulai urnak visszaadta, – Gyulai úrtól pedig Zoltán öcsém kezeihez jutott, ki azt 1870-ben dr. Beliczay urnak adhatta. Azonban akadt, – mint-hogy most mindenre akad vállalkozó szellem, ki a nagy közönség jóhiszeműségére számítván – az elmosódott képről – akár hü, akár nem az – egy képet készített s azt világgá is bocsátá. Ezen a réven mutatta be az új Petőfi képet a „Koszoru” is. Sokan vannak még ma is élők – kik bátyámat személyesen ismerték s még sem akad senki, ki a sok képiró valamelyikének kezét vissza tartaná, midőn a Petőfi arcképének előállításán kontárkodik.

Egyet csodálok, s ez az: hogy Jókai Mór, ki nem csak költő, de festő is, – és a ki az egyedüli a ma élők között, ki bátyám szeme közé legtöbbit nézett, ki őt látta lelkesült, indulatos és nyugodt lelki állapotban, ki őt emlékezetből is leghivebben tudná festeni: Az említett daguerreotyp képen igazítván – azt helyesnek ítélte. [...] Régen volt ez, az igaz; a daguerreotyp kép is elmosódott: de Jókai lelki szemei előtt nem mosódhatott el annak arca, ki oly közel állott hozzá, kiről oly gyakran megemlékszik.¹³

¹¹ Vasárnapi Ujság, 16(1869), 1. sz., 1–2. A lap 1897-ben újraközölte a metszetet azzal a megjegyzéssel, hogy Petőfi „1847. évi daguerreotyp képe után” készült. Vasárnapi Ujság, 44(1897), 31. sz., 503.

¹² Várkonyi Nándor tévesen írja, hogy az említett „névtelen vezércikk: *Petőfi Sándor (1823–1849)*, életrajz és méltatás, ennek illusztrációja a kép, de róla az egész lapban szó sem esik, csupán aláírása árulja el eredetének legfontosabb adatát: »Petőfi Sándor. (Egy 1847-iki daguerreotyp kép után.)«[?]. Vö. VÁRKONYI, *Az üstökös...*, i. m., 96.

¹³ A Hon, 17(1879), 211. sz., reggeli kiadás. (*Petőfi arcképének kérdése* cím alatt.) Baróti Lajos (1856–1933) 1922-ben a Budapesti Hírlapban azt írta, hogy Petőfi István 1879-ben valószínűleg rosszul emlékezett

Petőfi István nem említi a dagerrotípia keletkezési körülményeit, valószínűleg nem is tudta. Írásából az látszik, hogy az 1870-es évek sajtóvitájának legfontosabb témája nem a felvétel keletkezésével kapcsolatos kérdések tisztázása volt (a dagerrotípia elsősorban mint a róla készült rajzok, metszetek alapja kerül szóba), hanem az, hogy a segítségével született Petőfi-ábrázolások közül melyik hasonlít leginkább a költőre. A másolatok egymástól jelentős mértékben különböznek, a dagerrotípia rossz állapota és elmosódottsága miatt, amelyet sokan említenek, a reprodukálását végzők még olyan részletekben sem tudtak megegyezni, hogy milyen volt a költő ruházata, hajviselete, arczőrzete.¹⁴ (Ennek oka lehet persze az is, hogy a művészeknek más-más személy segített a kép újrateremtésében.) A *Magyarország és a Nagyvilág* névtelen cikkírója szerint Berecz Károly 1874-ben azt a Haske Ferenc-féle rajz nyomán készült metszetet látta élethűnek, amelyen Petőfi egy majdnem nyakig begombolt felsőkabátot visel, sűrű bajusza és hullámos, oldalt választott, lesimitott haja van.

Rajzunk egy egykoru daguerreotyp kép után készült; az eredeti daguerreotyp-et P. Julia hagyatékában Gyulai Pál fedezte föl, erről készített Székely Bertalan festész hazánkfia nagy gondnal s az eredeti kép homályossága miatt nem kis fáradsággal hű rajzot, melynek Haschke ur által rajzolt másolatát a hirneves lipcsei metsző, Neumann metszette lapunk számára. Az elhunytak ismerői, így az alább következő cikkben Berecz Károly írótarunk, Petőfi jó barátja is, tanuskodnak mellette, hogy e rajz valamennyi közt leghivebben visszatükrözi Petőfi vonásait.¹⁵

Berecz visszaemlékezése viszont egy olyan másolatot dicsér, amelyen a költő tuskés hajjal látható:

A jelen arckép, mely nevének hátrahagyott holmia közt találtatott, s mely eredetiben a negyvenes évek elején készült primitív daguerreotyp – reám, megvallom, megdöbbenő hatást tőn, mintha a nyomtalanul eltűnt a maga őseredeti alakjában lépett volna élém, jeltelen sirjából, – e bánatosan lehajtott fő szemlélésével, e szemek tekintetével, melyben egész lelke van kifejezve – nem győztem betelni. Igen, ez ő, az az egyenes, férfias, magasan szárnyaló, az étellel kemény harcot vívott, de meg nem tört, bánatos költői lélek, mely csudaszép termékeivel az egész világot elárasztotta. Órákig el tudnám nézni e képet, mely e mythoszi alakot, a *maga eredeti minőségében mintegy élém varázsolja*; nincs ezen semmi hizelgő vonás, semmi ideálizálás, de igaz, mint ő maga volt; *az a tuskés haj*, ügyetlenül álló ruha, de homlokán s szemeiben azon kifejezés hű visszatükrözésével, mely az élő arczán, költői géniuszának harsány hirdetője volt!¹⁶

a dagerrotípia állapotára, mert neki Székely Bertalan egy beszélgetés során azt mondta, hogy az 1869-ben „még tisztán kivethető volt”. Budapesti Hírlap, 42(1922), 65. sz., 11. (Az Irodalom és művészet rovatban a *Petőfi arcképei* című közlemény.) Székely Bertalan volt az egyik művész, aki a dagerrotípia nyomán megrajzolta a költő arcképét.

¹⁴ Székelyen kívül a képzőművészek közül reprodukciót készített még például Pollak Zsigmond, Haske Ferenc (Székely nyomán), Jankó János. A fényképészek közül Klósz György, Ország Antal és Beszédes Sándor. VÁRKONYI, *Az üstökös... i. m.*, 95–118. A rekonstrukciókat lásd: ERNST, *i. m.*, 22–25.

¹⁵ *Petőfi*, *Magyarország és a Nagyvilág*, 11(1874), 33. sz., 402. (A sajtóhibát jelzés nélkül javítottam.)

¹⁶ BEREZ Károly, *Petőfi: Visszaemlékezések*, *Magyarország és a Nagyvilág*, 11(1874), 33. sz., 404. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

Jókai Mór, aki saját elmondása szerint a másolatokon kívül magát a rézlemez is látta, a Petőfi István írására adott válaszában így írja le a dagerrotípián látható alakot:

Az a daguerreotypról másolt arcképe Petőfi Sándornak, a mi a „Koszorú”-ban megjelent, s a mit Petőfi István, kedves barátom, megtagad, csakugyan semmit sem hasonlít a költőhöz. Hanem ez nem ugyanaz, a mit Klösz most kiadott. Ugyanarról az elmosódott üveg lapról van ugyan lemásolva, de új retouchirozással, a mihez én is hozzájárultam, a hogy tudtam, emlékezet után. Az az üvegnegatív, a mit valaki spongyiával lemosott, csak a fej felső részét mutatja meglehetősen tisztán, az a homlok, a felálló hajviselet, a hegybetörő szemöldök, a satyrszerű fülek egészen Petőfi Sándoré; hanem a száj már elmosódott, s az állon azt sem lehet kivenni, volt e szakáll, vagy borotválva volt? Ezt nekem emlékezet után annyival nehezebb volt helyreépítenem, mert én Petőfit abban a korszakban, a mikor ez a daguerreotyp keletkezett, egyszer sem láttam. Ez az ő Csokonai viseletének korszaka. Mutatja a rojtos nyakravaló, mely világosan kivehető az üveglapon, holott én Petőfit soha nyakravalóval nem láttam; mindig szélesen kihajtott inggallért viselt. Azt a lehajtott fejű, Schiller positurájú Petőfit sem láttam soha; – hanem a daguerreotypen olyan, s az alak valóban az övé. Így ez a másolat egy becses ereklye, de többre nem tarthat igényt.¹⁷

Mint arra a két idézet is rámutat, a dagerrotípiát keletkezési idejére vonatkozó spekulációk vagy a dagerrotípián látottak alapján (noha nincs egyetértés abban, hogy pontosan mi is látható rajta), vagy egy-egy újabb másolat megjelenése után íródtak. Úgy tűnik, biztosat senki sem tudott: Berecz nem is indokolja, hogy miért gondolja úgy, hogy a kép az 1840-es évek elejéről való, Jókai pedig csak a nyakkendő alapján feltételezi, hogy a felvétel olyankor készült, amikor ő nem találkozott Petőfivel (az a legvalószínűbb, hogy az 1845-ös Pestre költözése előtti egy-két évre gondol). Erre az időszakra, pontosabban 1844-re datálja a keletkezést egy, a *Fővárosi Lapok*ban még Jókai hozzászólásának megjelenése előtt, de szintén 1879-ben névtelenül közreadott hír is:

Létezik Petőfinek egy daguerreotyp-képe 1844-ből, melyet azonban tulajdonosai, mikor szivacsos tisztogatni akarták, elrontották, úgyhogy a kép elmosódott s a róla készült másolatok igen hiányosak. Most e daguerreotyp-képet fővárosunk egyik arcképfestője tus-rajzzal kiszínezte, Jókai Mór pedig, ki mint tudva van, a festészethez is ért, nagy gonddal megtette a képen a jellemző vonásokat, úgyhogy ez arckép már teljesen hűnek mondható.¹⁸

Az 1870-es években, amikor még sokan élnek Petőfi személyes ismerősei közül, tehát valószínű, hogy viszonylag könnyen tisztázni lehetett volna a dagerrotípiát történetét, és az arcképvita éveken át témát is adott a sajtónak, legalább négyféle adat keringett a kép keletkezési idejéről (1847, 1846–1847 körül, 1840-es évek eleje, 1844), a keletkezés alkalmáról vagy a fényképész kilétéről viszont semmi. Csak egy többszörösen áttételes forrásban tűnik fel állítás arról, hogy hol és ki által készülhetett a fotó. Kertbeny Károly egy Jókaival való személyes beszélgetésre hivatkozva írja azt, hogy az egykori barát szerint szóba jöhet az a fényképész, akinek üzlete a Ferenciek

¹⁷ A Hon, 17(1879), 211. sz., reggeli kiadás (*Petőfi arcképének kérdése* cím alatt. A sajtóhibát jelzés nélkül javítottam.)

¹⁸ Fővárosi Lapok, 16(1879), 172. sz., 832. (*Petőfi Sándor hű arcképe* cím alatt.)

terén, a Kalap és Egyetem utca találkozásánál egy földszintes házban volt. Jókai a fotós nevére 1879-ben már nem emlékezett, de azt tudta, hogy nála készített képét magáról Laborfalvi Róza 1846-ban, és ugyanez a fotós volt az, aki csoportképen megörökítette Petőfit, Jókait, Bulyokvszky Gyulát, Nyáry Albertet és Vasvári Pált.¹⁹ Ennél későbbi és szintén áttételes forrás Baróti Lajos 1922-es cikke a *Budapesti Hírlap*-ban. Baróti egy Strelisky Lipót fotográfussal való beszélgetését idézi fel, aki önmagát nevezte meg a dagerrotípia készítőjeként:

A daguerreotyp-képet éppugy, mint a csoportképet, 1847-ben, illetőleg 1848-ban Streliszky fényképész készítette. 1893-ban Streliszky ötvenéves jubileumakor a lapok említették, hogy Streliszky a többi között Petőfit is lefényképezte. Véletlenül találkozván Streliszkyvel, erre nézve kérdést intéztem hozzá. Határozottan állította, hogy Petőfiről két ízben készített főlvételt: először 1847-ben, ezüstlemezen, de ezt a képet utóbb elrontották; azután 1848 tavaszán *papírfényképet* készített, a melyen Petőfin kívül Jókai, Vasvári, Nyáry Albert báró, Bulyovszky Gyula és talán Degré is rajta volt. A Nemzeti Múzeum kertjében tartott népgyűlés után jöttek műtermébe, hogy magukat levétessek. Erről a csoportképről levonatot készített Streliszky és azt sok mással együtt évekig megőrizte, míg Dorottya-utcai házának és műtermének építése alkalmával a tót napszámosok begyújtottak vele. Van-e még példány a csoportképből, Streliszky nem tudta, de miután többet készített, kell még lennie.²⁰

Strelisky Lipótnak tulajdonítja a Petőfi-dagerrotípiát a *Pesti Napló* kiadásában 1907-ben megjelent *Petőfi Album* és Ernst Lajos említett írása is.²¹ Amit Baróti Strelisky nyomán ír, az megegyezik Jókai Kertbeny által idézett emlékével, miszerint hivatásos fényképész volt a fotós, és még az is hasonlít, hogy Petőfi egy csoportképen is szerepel, ami ugyanabban a műteremben készült, ahol a portrékép. De Strelisky első műterme nem a Ferenciek terén, hanem a Bálvány utcában volt.²²

Az idő előrehaladtával, az időződő rokonok, ismerősök elhalásával csökken a visszaemlékezések száma, de nem jut megbízható végeredményre a dagerrotípia keletkezése körüli vita, noha másolatok készülnek még róla továbbra is.²³ Évtizedekkel később viszont mégis előáll valaki egy határozott állítással, ráadásul személyes emlékeire hivatkozva. Az emlékező Egressy Gábor idősebb fia, Ákos, aki élete során többféle módon, újságközleményekben, illetve könyvalakban is megemlékezett Petőfiről. Először 1906-ban egy az apjának a Pesti Magyar, később Nemzeti Színháznál töltött első évtizedét tárgyaló cikkében említi, hogy a színész az 1840-es években amatőr fotósként tevékenykedett, és többek között Petőfit is megörökítette:

¹⁹ KERTBENY, *i. m.*, 20.

²⁰ Budapesti Hírlap, 42(1922), 65. sz., 11. (Az Irodalom és művészet rovatban *A Petőfi arcképei* című közlemény. Kiemelés az eredetiben.)

²¹ *Petőfi Album: Adatok, okmányok és képek Petőfi Sándor diadalútjáról*, Bp., Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, [1907], 81.; ERNST, *i. m.*, 6.

²² FARKAS, *i. m.*, 59.

²³ Másolatot készít még róla például Márton Ferenc, Roskovics Ignác és Benczúr Gyula. VÁRKONYI, *Az üstökös... i. m.*, 88, 119.

Atyám művészi foglalkozásai közé tartozott: a negyvenes években használt *daguerre au type*-féle fényképezés, melyhez gépet és lemezeket szerzett be magának. Előbb családja tagjait, majd legjobb ismerőseit, barátait fényképezte le, nevezetesen: Petőfit, Tompát, Szentpéteryt, Czákót, Diósi Mártont, a kikkel családunk mindennap együtt étkezett Szentpéterynél, kinek mindannyian kosztosai voltunk. Atyám, a kedélyállapot különböző változatait tanulmányozandó, magát is lefényképezte, többféle alakban, víg és komoly arckifejezéssel, miket aztán színpadi működéséhez mintakul használt.²⁴

1909-ben a történetet némi kiegészítéssel és már erőteljesen csak Petőfire fókuszálva beilleszti a könyvalakban megjelenő, *Petőfi Sándor életéből* című emlékiratába is:

Atyám, szabad óráiban, „Daguerrotip” képek készítésével foglalkozott, melyeket azidőben hozott hazánkba a francia feltaláló élelmessége. Arczképei igen tiszták voltak; szebbek, mint a mai fotografiák; de mulékonyak. Pár év alatt a világosság teljesen elhalványította, megsemmisítette az alakok körvonalait. Atyámnak – magánhasználatra – saját gépezete volt, melylyel lefényképezte családtagjait, ismerőseit, barátait, s a különféle kedélyállapot változataiban önmagát, – nem hiúságból, hanem hogy – szükség esetében – a különböző pózokat mintául használhassa alakításaihoz. Petőfit is rávette egyetlen egyszer a pózra; de többször nem állt kötélnek. Teljességgel nem szerette magát képmásoltatni. „Utálok a bálványt, a valónak hazug mását; aki szeret: megőriz lelki szemével” – hangoztatta sokszor.²⁵

Egressy Ákos kamaszkorból felidézett emlékére ugyan csak Szentmártoni Szabó Géza alapozott hipotézist, de a Petőfi-szakirodalom korábbi nemzedékei számára sem volt ismeretlen. Ferenczi Zoltán minden bizonnyal ismerte a *Petőfi Sándor életéből* című emlékiratát, hiszen az az általa és Endrődi Sándor által szerkesztett Petőfi-könyvtár sorozat tizenkettedik darabjaként jelent meg.²⁶ De egy 1922-es sajtóhír szerint nem változtatott azon a korábbi álláspontján, hogy a kép egy, a Kalap utca és Egyetem utca sarkán működő fényképész műhelyében készült. Mint a *Budapesti Hírlap* 1922. március 11-i tudósításából kiderül, a Petőfi-relikviák célzott gyűjtésével foglalkozó Petőfi Társaság annak érdekében, hogy „Petőfi daguerreotyp-arcképéről az ellentétes és homályos hírekkel szemben pontosan informálja a közönséget, megbizta Ferenczi Zoltánt, hogy a Petőfi-fényképre vonatkozó kutatások eredményéről tegyen jelentést”. A jelentés eredményeiről az újság írt összefoglalót: „A daguerreotyp-képek készítőjének neve ismeretlen, Ferenczi csak annyit tudott róla megállapítani, hogy 1846-ban telepedett meg Pesten és műterme a Kalap-utca és az Egyetem-utca sarokházában volt”.²⁷ Elképzelhető, hogy Ferenczi tartózkodása mögött az állt, hogy az 1890-es években, amikor Petőfi életrajzán dolgozott, Egressy Ákosnak az 1886-ban megjelent

²⁴ EGRESSY Ákos, *Egressy Gábor...*, i. m., 386. (Kiemelés az eredetiben.)

²⁵ EGRESSY Ákos, *Petőfi...*, i. m., 37–38.

²⁶ A Petőfi Társaság iratanyagában fennmaradt egy olyan forrás, amelyből kitűnik, hogy a szerkesztők minden kötet után együttesen száz korona tiszteletdíjban részesültek, és az összegből hatvan korona Endrődöt, negyven pedig Ferenczit illette. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár, A Petőfi Társaság irattári anyaga, V. 4559/310, VIII–XV, 3/801.

²⁷ *Budapesti Hírlap*, 42(1922), 58. sz., 7. (Az Irodalom és művészet rovatban a *Petőfi daguerreotyp-arcképe* című közlemény. Kiemelés az eredetiben.)

Emlékeimből című cikksorozatában több tévedést is talált, és ezeket a tévedéseket a színész fia továbbvitte a Petőfiről írt emlékiratba is.

Egressy Ákos: *Emlékeimből*. (Egyetértés. 1886. 230. sz.) E cikkek (2 cikk) több tévedés mellett is pár használható adatot tartalmaznak. Tévedés, hogy III. Richárd előadása alkalmával ismerkedett meg Petőfi és Egressy, mert ez az előadás csak 1847-ben történt; tévedés, hogy Egressy utasította vissza *Zöld Marczit*, azt a választmány tette; tévedés, hogy ekkor lépett volna föl Petőfi *A szökött katonában*, az 1844-ben történt etc. etc.²⁸

Biztosan ismerte, de Ferenczihez hasonlóan mellőzte Egressy Ákosnak a dagerrotípia keletkezésére vonatkozó történetét Várkonyi Nándor. Amikor tanulmányában annak próbál utánajárni, hogy a bajusz- és szakállviselet tekintetében a visszaemlékezések közül melyek állnak a legközelebb a dagerrotípián látható Petőfi-képhez, idézi Egressy Ákost, de nem tartja hihetőnek, amit Petőfiről és apjáról e téma kapcsán ír:

Petőfi éppen a forradalom legizgalmasabb heteiben teljesen szakálltalanul jelenik meg a színen, Barabás képének tanúsága szerint, s vele együtt – amennyire ellenőrizhető – néhány márciusi ifjú is. Az ok felől bizonytalanságban vagyunk, mert Egressy Ákos magyarázata nehezebbé teszi a kiigazodást; ugyanis azt írja emlékezéseiben: (Petőfi a márciusi napokban) „spanyolos szakállat leborotváltatta, s ezentúl folyvást csak bajuszt viselt” [...] Egressy Gábor, a színész például, akinek nem volt mit leborotváltatnia, ugyancsak fiának tanúsága szerint, éppen ellenkezőleg járt el, szakállat növesztett. „S elérkezett márciusnak idusa! E napra már atyám bajuszt és szakállt növesztett” [...]. Egressy Ákos emlékezete és fogalmazása azonban nem mindig megbízható, így például lehetetlen, hogy atyja szakállnövesztéssel már jókorán készült volna március idusára, mert hiszen nem tudhatta előre, hogy mikor fog kitörni a forradalom. Másfelől Orlay képei a bizonyíték rá, hogy Petőfi sem márciusban, hanem már 1847–1848 telén vált meg szakállától, s így aligha tekinthetjük e tényt közvetlenül forradalmi jellegűnek.²⁹

A kutatást az elmúlt század utolsó éveiben újrakezdő Szentmártoni Szabó Géza Várkonyival ellentétben biztos forrásnak tekinti Egressy Ákos emlékezéseit. Az 1909-es visszaemlékezés kronológiájából kiindulva kikövetkezteti a dagerrotípia keletkezési idejét is:

Egressy Ákos visszaemlékezése időrendben haladva, az 1845. március 17-i, Sándor-napi köszöntés és a „rekkenő nyári napok” idején tett visegrádi kirándulás elbeszélése (amely Petőfi 1845-ös, *Visegrád táján* című versét ihlette) között említi a fotografálást. Petőfi április 1-től június 23-ig nem volt Pesten, mert a Felföldet járta, így a felvétel nyár közepén történhetett! [...] Ha hihetünk az akkor 15 éves emlékezőnek, érdemes megvizsgálnunk, hogy a fennmaradt dagerrotípia azonos lehet-e azzal, amelyet Egressy Gábor készített 1845-ben?

A fotográfus személyét illetően nem lát szükségesnek további bizonyítékokat: „a Petőfiről máig fennmaradt dagerrotípiát Egressy Gábor készíthette lakásán, a Kerepesi út és a Síp utca sarkán álló Marczibányi-ház második emeletén, mégpedig

²⁸ FERENCZI Zoltán, *Petőfi életrajza*, Bp., Franklin-Társulat, 1896, II, 142. (lábjegyzet) Ferenczi azt tévesen írja, hogy a visszaemlékezés két részletben jelent meg, valójában négyben, az 1886-os *Egyetértés* 230., 232., 239. és 245. számában.

²⁹ VÁRKONYI, *Az üstökös...*, i. m., 71–72.

1845. júliusában!”³⁰ Érvei a továbbiakban a felvétel keletkezési idejének közelebbi behatárolására irányulnak. Többféle típusú érvet sorakoztat fel, ezek többnyire a költő ruházatát és bajszviseletét illető visszaemlékezéseken, illetve a Barabás Miklós-féle 1845-ös rajzon alapulnak. Más típusú érvt az először talán Ernst Lajos által felvetett gondolat, hogy a *Szerelem gyöngyei* című, 1845. augusztus 20. és szeptember 8. között írott ciklusban szereplő „Arcképpemmel, lelkem arcképével / Ajándékozlak meg tégedet” kezdetű vers a dagerrotípiára utal.³¹ Kizárni nem lehet ezt a lehetőséget, de versről van szó, a „lélek arcképe” nem feltétlenül vonatkozik tényleges tárgyra. Továbbolvasva az látszik, hogy minden versszak egy, a lélekre vonatkozó metaforát fejt ki (könyv, gyűrű, oszlop, felhő, Illés próféta). A „lelkem arcképe” metafora jelöltje tehát valószínűleg maga a vers. De amennyiben mégis megtörtént esetre utalónak tekintjük a sort, akkor a megajándékozott csak Mednyánszky Berta, *A szerelem gyöngyei* című ciklus ihletője lehetett, és ebben az esetben érthetetlen, hogy hogyan kerülhetett a kép Szendrey Júlia hagyatékába.

A témáról 2000-ben írt tanulmányában Szentmártoni Szabó abból kiindulva, hogy Egressy Ákos szerint apja a fényképezést színészi játékának tökéletesítéséhez használta, hihetőnek tartja, hogy az emlékirat „Petőfit is rávette egyetlen egyszer a pózra” sora azt jelenti, hogy Egressy Gábor „modelljeit – önmagához hasonlóan – különböző érzelmeket mutató arckifejezéssel örökítette meg”.³²

Noha a két tanulmányból látszik, hogy a szerző meg van győződve arról, hogy a Petőfi-dagerrotípiát Egressy Gábor készítette 1845 nyarán, végig árnyaltan fogalmaz, és lehetőségéről, valószínűségéről, de nem bizonyosságról beszél.

A Petőfi Irodalmi Múzeumban 2018 januárjában elhangzó beszélgetésben viszont már Szentmártoni Szabó és Flesch Bálint is tényként kezeli, hogy Egressy Gábor volt a fényképész, sőt azt is, hogy párizsi útja során vásárolta a képrögzítésre alkalmas felszerelést. Szentmártoni Szabó:

³⁰ SZENTMÁRTONI SZABÓ, *Feltevések... i. m.*, 97, 99.; SZENTMÁRTONI SZABÓ, „Tükör által... i. m.”, 71, 73. Egressy Ákos 1845-ben, a Petőfi-dagerrotípiát feltételezett keletkezésekor, nem tizenöt éves volt. Nem 1830-ban, hanem 1832-ben született, noha tudom, hogy például a gyászjelentésén is 1830-at jelelték meg születési événeként. A sajtóban megjelent nekrológok viszont 1832-t adják meg – lásd például: *Az Est*, 5(1914), 336. sz., 6.; *Az Ujság*, 12(1914), 328. sz., 11. –, és ez a dátum szerepel a család Kerepesi úti síremlékén is. De ami hitelt érdemlően bizonyítja, hogy 1832-ben született, az egy 1854-ben kelt levél, amelyben édesanyja így ír 1808-ban született férje és 1832-ben világra jött fia keresztelésének idejéről: „Édes ma 46 éve keresztelték téged és ma 22 éve Ákost.” (Az aligha tételezhető, hogy a szülők a keresztelővel két évet vártak volna. Érdemes azt is figyelembe venni, hogy Egressy Gábor és Szentpétery Zsuzsanna 1831-ben házasodott össze, és a feleség még ekkor is csak tizenöt éves volt.) Vö. Szentpétery Zsuzsanna Egressy Gábornak, Pest, 1854. november 11. = „*Irjátok a mi tollatokra jön*”: Egressy Gábor családi levelezése (1841–1865), kiad. SZALISZNYÓ Lilla, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017 (Csokonai Könyvtár: Források, 19), 270.

³¹ ERNST, *i. m.*, 2.; SZENTMÁRTONI SZABÓ, *Feltevések... i. m.*, 97.; SZENTMÁRTONI SZABÓ, „Tükör által... i. m.”, 71.

³² SZENTMÁRTONI SZABÓ, „Tükör által... i. m.”, 71.

Egressy Gábor [sic!] két helyütt is leírta azt, hogy az apja lefényképezte a baráti körét, sőt elmondta, hogy az apja mikor Párizsban járt, akkor beszerzett egy ilyen kamerát, és azt arra használta, hogy ő mint színész fényképezgette magát, tehát nyilván valakit meg kellett kérnie, különböző pózokba, hogy kívülről lássa, mint színész, hogy milyen mimikát produkál. És a barátait is próbálta lefényképezni, s ugye két adat is van, Egressy Gábor [sic!] először felsorolja azoknak a barátoknak a nevét, akiket lefényképezett, és a második esetben pedig leírja, hogy Petőfit nehezen tudta rávenni, de egyszer kötélnek állt.

Flesch Bálint:

Ugye Egressyról azt tudjuk, hogy Franciaországban vásárolta magának a fényképező gépet és annak összes tartozékait, tehát a lemez franciasága is már egy picit rá vallana, de ez persze még kevés a boldogsághoz, azonban a két Egressy-féle lemezben is ugyanez a GRB ötvösjel található, és ami még érdekesebb, hogy a dagerrotíp lemezek azok ilyen szabványméretben kerültek kiszerezésre. A Daguerre által kitalált méret volt az egész lemez, és ennek a különböző kisebb egész számú darabjai voltak a kisebb méretek, amiket a méretről neveztek el, tehát volt fél lemez, negyed lemez, harmad lemez, hatod lemez. A Petőfi-dagerrotípa az egy hatod lemez lenne, de nem szabályos hatod lemez, hanem levágtak a rövidebbik oldalából, és ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy az Egressy, mint amatőr, nem azt a méretű lemezt vette, amire a gépe alkalmas volt, hanem eggyel nagyobbat.³³

Szentmártoni Szabó Géza feltételezésére támaszkodva a kurrens szakirodalom is megállapításként, tényként kezeli a történetet. Adrovitz Anna 2014-ben már így ír a dagerrotípiáról: „Petőfi színész barátja, Egressy Gábor amatőr fényképész volt, aki 1843–1844 telén, párizsi útja során vásárolt egy dagerrotíp készüléket. [...] A fotografálás a források és Petőfi életeseményeinek ismeretében 1845 nyarának közepén történhetett, Egressy Gábor lakásán”³⁴ Ugyanez a közelítés jellemzi E. Csorba Csilla 2015-ös írását is: „Szentmártoni Szabó Géza 2000-ben újragondolta az addig ismert adatokat, melyek szerint a fotográfia 1845 nyarán Pesten keletkezett. Készítője a költő barátja, a színész Egressy Gábor volt, aki sok amatőrhez hasonlóan érdeklődött az első fényképezési eljárás, a dagerrotípiakészítés iránt, s önmaga és barátai szórakoztatására Párizsban 1843–1844-ben kamerát vásárolt magának”³⁵

Egressy Ákos emlékirásainak problémái

Egressy Ákos a dagerrotípa keletkezéstörténetével kapcsolatos emlékeit csak a 20. század elején tette közzé: 1906-ban jelent meg az *Egressy Gábor, a budapesti Nemzeti színház első éveiben, 1837–1848* című írása, 1909-ben a *Petőfi Sándor életéből* című vékony kötet. Érdekes kérdés, hogy miért várt 1906-ig. Szentmártoni Szabó Géza a tanul-

³³ A beszélgetés felvétele: <https://www.youtube.com/watch?v=pVssZWMKIo8&t=80s> (utolsó megtekintés: 2018. október 11.) Szentmártoni Szabó Géza idézett szavai: 05:19–05:57, a Flesch Bálint által mondottak: 32:26–33:28.

³⁴ ADROVITZ ANNA, *Arcpoetica: Petőfi Sándor életében készült ábrázolásai a nyilvánosság és a magánélet tükrében = Ki vagyok én? Nem mondom meg: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 234–235.

³⁵ E. CSORBA Csilla, *A Petőfi-dagerrotípa: Miért azt látjuk, amit látunk*, Rubicon, 2015, 7. sz., 59.

mányaiban megjegyzi, hogy amikor a dagerrotípia létezéséről a nyilvánosság tudomást szerzett, Egressy Gábor már nem élt, „Így ő már nem mondhatta meg, hogy az előkerült dagerrotípia az ő felvétele-e vagy sem”.³⁶ Hozzátehetjük: éltek viszont Egressy Gábor közvetlen hozzátartozói, a felesége, Szentpétery Zsuzsanna (1816–1888), a lánya, Egressy Etelka (1835–1909) és Egressy Ákos. Egressy Ákos egy anyjához írt 1869-es levelében úgy emlékezett, hogy apja gyermekkorában lefényképezte: „Igen megörvendeztetett édes anyám a gyermekek arczképével, mondhatlan gyönyörűséget találok szemlélésükben; [...] Bandi úgy tetszik nekem, hogy az én gyermekkori arczképemhez hasonlít, melyet még apám készített volt”.³⁷ 1886-ban *Emlékeimből* címmel megjelent cikksorozatának egy részlete pedig azt sugallja, hogy figyelemmel kísérte a dagerrotípiáról készült másolatokkal kapcsolatos hozzászólásokat: „Azok kedvéért, kik hü képmását keresik, megemlítem, hogy fennmaradt összes arczképei között legjobbnak találok azt, melyet *Barabás* rajzolt 1848-ban. Mellettem bizonyít atyám is, ki ezt tartotta »legigazibb«-nak, s mint ilyet halála órájáig megőrizte”.³⁸ Mindennek ellenére az 1870-es években nem szólt hozzá a Petőfi-arczképéről szóló vitához. Noha ha akkor közzéteszi, hogy Egressy Gábor amatőr fotós volt, és az előkerült Petőfi-dagerrotípia feltehetően az ő műve, alighanem hitelt érdemlő lenne. Akkor éltek még olyanok (családtagok, régi színésztársak), akik megerősíthették volna, hogy a színész ismerősökről is készített dagerrotíp felvételeket. De így, hogy a dagerrotípia keletkezéstörténetével kapcsolatos információkat Egressy Ákos csak akkor hozta nyilvánosságra, amikor Petőfi egykori személyes ismerősei közül talán már senki sem élt, különösen olyan nem, aki Egressy Gábort is közléről ismerte volna, kérdéssé válik a szavahihetősége – legalábbis az emlékiratok sajátos múltkezelési technikáival ismeretes kései olvasó és kutató számára. Látható, ahogyan a dagerrotípia említésével megemeli családja jelentőségét, és ezzel együtt önmagának, mint már egyetlen tanúnak a jelentőségét is. A nagy költő és a nagy színész barátsága ugyan addig is ismert volt, de a történet kiegészítése a fényképezős jelenettel további személyes mozzanattal kötötte össze a nevüket, és éppen a megfelelő pillanatban: a századforduló körül Petőfi kultusza újabb lendületet kapott, Egressy Gáboré pedig fellendülőben volt. 1896-ban Ferenczi Zoltán keze alól kikerült az első monografikus igényű Petőfi-életrajz, a Petőfi Társaság 1908-ban megindította Petőfi-könyvtár sorozatát, hogy az abból befolyt jövedelem egy részét a költőtől hátramaradt ereklyéknek kiállítóteret biztosító múzeum megalapítására fordíthassa.³⁹ 1909. november 7-én megnyílt a Petőfi Ház,⁴⁰ a Petőfi Irodalmi Múzeum

³⁶ SZENTMÁRTONI SZABÓ, *Feltevések... i. m.*, 99.; SZENTMÁRTONI SZABÓ, *Tükör által... i. m.*, 74.

³⁷ Egressy Ákos Szentpétery Zsuzsannának, Losonc, 1869. június 24., Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (a továbbiakban: OSZK Kt.) Levelestár, Egressy Ákos Egressy Gábornéhoz (20 levél, 38 f.), 8. sz. levél. Egressy Ákos húga, Egressy Etelka gyermekeit említi, Bandiként Telepy Andrást, aki 1869-ben négyéves volt.

³⁸ EGRESSY ÁKOS, *Emlékeimből... i. m.*, 2. (Kiemelés az eredetiben.)

³⁹ Erről a kötetek élén álló, a sorozatot ismertető közleményben írnak a szerkesztők.

⁴⁰ *A Petőfi-ház története és katalogusa*, szerk. KÉRY Gyula, Bp., Kunossy, Szilágyi és Társa, 1911, 30.

jogelődje. Ezekkel az eseményekkel párhuzamosan zajlott Egressy Gábor emlékének a megidézése, a színész jelentőségének beépítése a kulturális emlékezetbe. 1908-ban országszerte több megemlékezést is tartottak születésének századik évfordulója alkalmából,⁴¹ és Rakodczay Pál már dolgozott róla szóló nagymonográfiáján.

A hosszú hallgatáson túl óvatosságra int az emlékirások megbízhatóságával kapcsolatban az is, hogy az Egressy-hagyaték feldolgozása során Egressy Ákos emlékezéseiben, valamint visszaemlékező leveleiben többször találtam tévedéseket, hibákat, tudatos kiszínezést, illetve ferdítést. Ezzel a helyzettel szembesült már Ferenczi Zoltán a Petőfi-életrajz írásakor, illetve Rakodczay Pál is. Rakodczay a 20. század első évtizedében éveken át levelezett Egressy Ákossal,⁴² aki készségesen megosztotta vele emlékeit az apjáról, de megesett, hogy Rakodczaynak kellett kiigazítania memóriájának botlását. Egressy Ákos 1911-ben például azt írta, hogy miután 1857-ben az osztrák lovasság tisztje lett, a közeli rokonság a következő ajándékokkal lepte meg:

Egy év mulva visszatereltek az osztrák katonasághoz, a hol három év alatt tiszt lettem a 9-dik huszárezredben. [...] Kineveztetésem híreire nagy öröm lett otthon. Egressy Samu szép paripát küldött fölszerelésemhez. Szentpéterytől gyönyörű tajtékpipát kaptam. Béni bátyámtól néhány díszpéldányt legujabb dalszereményeiből.⁴³

Rakodczay az Egressy Bénit emlegető részhez odaírta, hogy „Ekkor nem élt.”⁴⁴ Egressy Ákos közvetlen családtagjaival kapcsolatos emlékeiben néhány további esetben is téved. Rakodczaynak egyszer azt írja fiatalon elhunyt Árpád öccséről, hogy magtalan volt,⁴⁵ máskor azt, hogy felesége és gyermeke fiatalon meghalt tüdővészben.⁴⁶ Az *Uránia*-beli cikkben, amelyben apjának a Nemzeti Színháznál eltöltött első tíz évéről ír, tévesen állítja, hogy a színész Bécsen és Párizson kívül Berlinben is járt tanulmányúton. Egressy Gábor 1841-től fennmaradt családi levelezéséből jól nyomon követhető, hogy mikor merre járt tanulmányúton, vendégszerepelni vagy éppen a szabadságharc idején, illetve

⁴¹ Ezekkel kapcsolatban lásd: RAKODCZAY Pál, *Egressy Gábor és kora*, Bp., Singer és Wolfner, 1911, II, 537–552.

⁴² A leveleket lásd: OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I.

⁴³ Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, Budapest, 1911. január 24., OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I, 172. f. rektó.

⁴⁴ Egressy Béni 1851-ben halt meg.

⁴⁵ Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, Budapest, 1905. augusztus 20., OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I, 143. f. verzó.

⁴⁶ Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, h. n., 1909. január 24., OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I, 164. f. rektó. Arra vonatkozóan eddig még nem találtam adatot, hogy Egressy Árpádnak született-e gyermeke, de az biztos, hogy 1869-ben nő volt, mert a Nemzeti Színház 1870. évre kiadott zsebkönyve (a zsebkönyvet mindig az előző évad végén adták ki) az elhunyt tagok között rajta kívül Egressyné Péczeli Anna kardalnoknőt is említi. Péczeli Anna neve először az 1868. évre kiadott színházi zsebkönyvben tűnik fel, de ebben és az 1869. évre kiadottban még nem a férjezett nevével szerepel. A férj csak Egressy Árpád lehetett, mivel Egressy Ákos az 1860-as évek végén vidéki szintársulatnál dolgozott, és még nem volt nő. Vö. *Nemzeti színházi zsebkönyv 1870. évre*, szerk. CSEPREGI Lajos, Pest, Rudnyánszky Béla, 1870, 22.; *Nemzeti színházi zseb-könyv: 1868-évre*, szerk. CSEPREGI Lajos, Pest, Emich Gusztáv, 1867, 10.

utóbb emigrációban. Innen tudjuk, hogy Bécsbe és Párizsba valóban elutazott, hogy színészi, mesterségbeli tudását továbbfejlessze, berlini útnak viszont nincs nyoma. Az emlékirás szerint Egressy Gábor kétszer járt Bécsben, valójában háromszor.⁴⁷ Nem tévedés, hanem sokkal inkább önnön szerepének felnagyítása, jellegzetes konfabulálás látszik abból, ahogyan 1909-ben szintén egy Rakodczaynak küldött levelében öccse haláláról ír. Egressy Árpád 1869-ben halt meg, utolsó óráiról és temetéséről édesanyjuk számolt be a Miskolcon színészként dolgozó Egressy Ákosnak:

most pedig szegény elhunyt Árpádról egy pár szót igen szép halála volt azaz annyiba szép mert utolsó perczig ésnél volt és igen csendes és vidáman alút el mint a legártatlanab gyermek ki egy boldogab hazába költözik hozzám utolsó szava volt hogy áljak elébe had nézzen reám had lássa melyikünk szerencséeb én é vagy ö mert monda én mindjárt meg tudom és mosojogva pár percz mulva vége volt adjon isten neki örök nyugodalmat. A mi a temetését illeti azt Radnótfáy fizette ki a mi bizony sokba került pedig igen egyszerű volt 87 f 90 x a sírja közel van az apátokéhoz⁴⁸

A Rakodczaynak írott levél megfogalmazásából látszik, hogy Egressy Ákos kezében ott lehetett édesanyja negyven évvel korábbi levele, mégis egy fontos ponton megmásította az abban írtakat, a temetést kifizető színigazgató, Radnótfáy Nagy Sámuel helyébe saját magát helyezve:

Atyám halála után, Árpád megnősült, – egy mellbeteg nőtt vett feleségül, kitől egy gyermeke is született... Rövid egy év alatt a tuberkulózis mindhármukat megölte. Utolsó perczében is teljes öntudatánál volt, – utolsó szavai a mellette örökődő anyámhoz ezek voltak: „Mindjárt megtudom, hol jobb: itt-e, vagy a tulvilágon!!!” Én temettettem el a Rókus kórházból, a hol külön szobában ápolták.⁴⁹

A Petőfi Sándorra vonatkozó emlékei mindig az édesapjára, illetve az egész családjára vonatkozó emlékek keretében jelennek meg, és mindig nagyon személyes hangvételűek, éppen ellentétesek azzal az inkább külső nézőpontú írásmóddal, amely Egressynek a Nemzeti Színháznál eltöltött első tíz évét tárgyalja. Apjával kapcsolatban nem gyermek- és kamaszkori emlékeket idéz fel, hanem leginkább olyan eseményekről ír, amelyek az intézményre vonatkozó egykorú nyomtatott anyagokból (színlapok, az évad végén kiadott színházi zsebkönyvek) többnyire tudhatók. Tárgyalja például, hogy Egressy Gábor 1837 és 1848 között milyen darabokban játszott, mely színművek voltak az évtized sikerdarabjai, kik alkották akkoriban a Nemzeti Színház prózai

⁴⁷ EGRESSY Ákos, *Egressy Gábor... i. m.*, 382. Egressy Gábor először 1837. április 16. és május 30. között (a Pesti Magyar Színházhoz való szerződötése előtt) látogatta a Burgtheatert, harmincegy előadást nézett meg. Másodszer 1838 tavaszán töltött öt hetet Bécsben. Fennmaradt színlapgyűjteménye szerint 1838. május 23. és június 26. között tizenhat előadást látott. Harmadszor 1842 szeptemberében utazott a császárvárosba, ekkor feleségét is magával vitte. Vö. *Egressy Gábor válogatott cikkei /1838–1848/*, kiad. KERÉNYI Ferenc, Bp., Magyar Színházi Intézet, 1980 (Színháztörténeti Könyvtár, 11), 117–120, 123.

⁴⁸ Szentpétery Zsuzsanna Egressy Ákosnak, Pest, 1869. február 3., OSZK Kt. Levelestár, Egressy Gáborné Egressy Ákoshoz (15 levél, 30 f.), 8. sz. levél.

⁴⁹ Egressy Ákos Rakodczay Pálnak, h. n., 1909. január 24., OSZK Kt., Fol. Hung. 1484, I, 164. f. rektó.

tagozatát. Kevésbé is valószínű, hogy minderről személyes emlékei lennének, miután az év nagy részét Pesttől távol töltötte, az 1840-es évek legelején a kolozsvári, majd öccsével, Egressy Árpáddal együtt a miskolci református gimnázium diákja volt.⁵⁰

A Petőfiről írott emlékirat néhány része korábban megjelentetett cikkeinek az átvétele vagy átdolgozása. Ebben az egységesített narratívában elbeszélői magatartása végig azt a látszatot kelti, hogy kamaszként szinte napi szintű kapcsolatban volt Petőfivel, részese volt családjá és a költő barátságának. Nem írja meg, hogy az 1840-es években csak időszakosan tartózkodott Pesten, mindössze arról tesz említést, hogy egy tanévet német nyelvtanulási célzattal Késmárkon töltött öccsével, 1848 tavaszán pedig „a színmagyar Borsodban ért a várva-várt »riadó«, a miskolci iskola falai között”.⁵¹ Azt állítja, hogy otthon volt, amikor elmondása szerint Petőfi és apja megismerkedett a Nemzeti Színház öltözőjében: „Atyám, a színházból hazajövén, lelkesülten, e szavakkal nyitott be a szobánkba: – Anyjuk, tudod-e mi ujság? Megismerkedtem Petőfivel! – s a legnagyobb öröm és elragadtatás hangján beszélte el nekünk az egész bemutatási processust”.⁵² Személyes jelenlétéről biztosítja az olvasót akkor is, amikor az 1845-ös Sándor-napi ebédéről ír:

Asztalunknál érte meg Petőfi, 1845-ben, márczius 17-dikén a nevenapját... Nem volt semmi előkészület. A névnap alkalomra nem gondolt senki, talán még Petőfi sem. Csupán a kalendáriumismerő jó nagymama, – aki azonban mélyen hallgatott... Petőfi javában diskurált atyámmal s jóízűen ropogtatta még az ebéd befejezése után is a pogácsát [...]

– De édesanyám, – mondja Szentpétery, – mialatt maga is mohón falatozza a friss sütetű pogácsákat, miket a jó nagymama a vendégszeretet kiapadhatatlan bőségszarujával rakosgat eléjük, – mi jutott eszébe?... Ráadásul ennyi pogácsa!?

– Hát... hiszen ma Sándor napja van! – [...]

Mind gondolkozóba esünk... Én és Árpád öcsém, szájítatva meredünk Petőfire...⁵³

Állítása szerint gyakran megfordult Petőfi és Szendrey Júlia Dohány utcai lakásán:

Petőfi, mint egyéves házas is, ép oly ábrándos szerelmi életet folytatott nejevel, mint egybekelésük első napjaiban. Atyám gyakran küldött engem hozzájuk valamely üzenettel, vagy megbizással. De egyszer sem léphettem szobájukba anélkül, hogy Petőfit a pamlogon, vagy íróasztala mellett ülve, ölében Júliájával ölelkezve-csókolózva ne találtam volna! S míg engem, mint szemérmes gyermekifút, e szerelmes tété-à-tété a legnagyobb zavarba hozott, őket a legkevésbé sem feszélyezte, sőt, bizalmaskodásukat annyira természetesnek találták, hogy – sans gêne – tovább ölelkeztek-csókolóztak az én jelenlétemben is.⁵⁴

⁵⁰ Miskolcon a két fiú Egressy Gábor egykori színésztanáránál, Rác Sándornál volt kosztos diák. Egressy a fiúk miskolci tartózkodásáról a családi levelezésben 1843-ban ír először: „Hogy vagy és hogy vannak a’ gyermekek? Hallasz-e Miskolczról valamit?” Vö. Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Párizs, 1843. december 2. = „Irájtok a mi tollatokra jön”... i. m., 47.

⁵¹ EGRESSY Ákos, *Petőfi...*, i. m., 68.

⁵² *Uo.*, 14. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

⁵³ *Uo.*, 33–34.

⁵⁴ *Uo.*, 79–80.

Természetesen nem lehet kizárni, hogy járt náluk, de kétséges, hogy az „Atyám gyakran küldött engem hozzájuk valamely üzenettel, vagy megbizással” mondat igaz lenne. Ő maga írja, hogy 1848 tavaszán Miskolcra járt iskolába, vagyis amennyiben ez az állítása helytálló, ott kellett lennie 1847 őszén és telén is, amikor a koltói nászút után Petőfi a feleségével már a Dohány utcában lakott. 1848 nyaratól pedig, amikor Petőfi „egyéves házas” volt, Egressy Ákos honvédként az óbecsei táborban tartózkodott, amiről apja több egyidejűleg írt levele is tanúskodik.⁵⁵

Petőfihez való saját viszonyát színezi tovább akkor is, amikor arról ír, hogy hűgát, Etlkát a költővel együtt kísérette haza az iskolából:

Mindennapos látogatónk csakis Petőfi volt. Jövet-menet mindig megállapodott pár pillanatra az előszobában foglalatokodó Etel nővéremnél, aki kötözgetett, varrt, hímzett, vagy virágait ápolta, melyek cserepekben az ablak párkányán voltak elhelyezve. E virágcserepeket olykor Petőfi gyarapította egy-egy ünnepi alkalomra, vagy az Etel születése, – neve napjára. Nővérem hálásan, gyermekies örömmel tekintett föl mindannyiszor, delejt sugárzó nagy szemével, az előzékeny, kedveskedő, szellemes és vidám kedélyű ajándékozóra. [...] A Tóth Teréz nevelőintézetéből naponként többnyire én kísérem haza. Ha ez útjában Petőfivel találkozott – ami pedig gyakran megtörtént – ő is kíséronkül szegődött. Utközben legtöbbször a magyar történelem iránti tudásvágyát igyekezett Etel lelkében felköltetni. A fényes példázatok felsorolásával, melyekről annyi szépet és dicsőt tudott mondani: Etel melegebb érdeklődését, szívérzelmét óhajtotta fölébreszteni.⁵⁶

Ennél a szöveghelynél egy más forrással pontosan igazolható az, hogy a jelenet csak Egressy Ákos fantáziájában zajlott le. A történetnek ugyanis van egy korábbi változata. 1907-ben a *Petőfi első szerelme* című közleményében azt írja, hogy „Nővéremet, keresztatyja: Fáy András, a jóhírű és méltán dicsért Tóth Teréz nevelőintézetében helyezte el. Innen járt haza naponként. Ha ez útjában Petőfivel találkozott: ez mindig hazáig kíséerte. Eközben, a magyar történelem iránti tudásvágyat plántálta Etel lelkébe, hogy a fényes példázatok felsorolásával, mikről ő annyi szépet és dicsőt tudott beszélni, melegebb érdeklődését, szívérzelmét ébressze föl!...”⁵⁷ A hűg, Egressy Etelka életben volt még, amikor az írás megjelent, s magánlevélben a következőképpen igazította ki testvérének az iskoláztatásával kapcsolatos „tévedését”:

Az Uj időkben mit P. S. első szerelméről írtál igen szép érdekes, csak Abigail leányom figyelmeztetett reá pedig neki nem is jár e' lap. [...] Margit pedig azt jegyezte meg hogy Ő ezt szebben írta volna meg. – Én nem bejáró voltam a Tóth Terézia akkor első rendü nevelő intézetébe de benn lakó, 3 évig. Keresztapám Fáy András neveltetett, s néha nagyobb ünnepen engedték meg csak hogy kihozzanak. A Rákosra pedig különösen ki kértek. – Hogy a szűnyogok ismét agyon marjanak „jegyzé meg a nevelőné. – Ugyé?” nem szívesen engedve szülőim kérelmének.⁵⁸

⁵⁵ A vonatkozó leveleket lásd: „*Irjátok a mi tollatokra jön*”... i. m., 59–72.

⁵⁶ EGRESSY Ákos, *Petőfi...*, i. m., 57–58.

⁵⁷ EGRESSY Ákos, *Petőfi első szerelme*, Uj Idők, 13(1907), 12. sz., 274.

⁵⁸ Egressy Etelka Egressy Ákosnak, [Budapest, 1907. május első napjai], OSZK Kt. Levelestár, Egressy Etelka Egressy Ákosnak (9 levél, 15 f.), 9. sz. levél, 9. sz. boríték.

Azt, hogy Egressy Etelka az 1840-es évek közepén a pesti leánynevelő intézet bentlakó diákja volt, édesanyjának egy 1843-ban Egressy Gáborhoz írott levele is megerősíti: „Etelka kissé roszszul vólt andrás napján meg hült de már semmi baja csak az apám jönne haza mindig kérdi soká lesz még oda hát oljan nagyon meszsze van Édes sokat vagyok vélle mert fáyné mondá hogy ugy mennyek hozzá reggel és egész estig otvagyok”.⁵⁹ Egressy Etelkát tehát, mivel nem hazajárós diák volt, Petőfi nem kísérhette haza, és az sem valószínű, hogy „a magyar történelem iránti tudásvágyat” plántált volna a lelkébe. Egressy Etelka a kiigazító levelet nem keltezte, de a kéziratot tartalmazó palliumban fennmaradt a hozzá tartozó boríték, amelyen 1907. május 5-i postai pecsét van. A levél keletkezési ideje azért fontos, mert így biztos, hogy Egressy Ákos még azelőtt megkapta, hogy a Petőfiről írott emlékirata nyomdába került volna. A „tévedést” ugyanakkor nem javította ki, sőt a történetet átköltve saját magát is részesévé tette. Biztosra vehetjük, hogy olvasta húga levelét, hiszen az emlékiratba átvette a Rákosra és a szúnyogcsípésekre vonatkozó részeket, amelyek az *Uj Idők*-beli írásában még nem szerepeltek.

Szegény Etel nővérem a Rákos-partján annyira eltelt szunyogcsipéssel, mintha tetoválva lett volna. Petőfi folytonos vizsgálatása mellett is, keserves kinok közt érkezett haza. Eléktelenített arcza miatt néhány napig nem merte magát mutatni, ami ismét Petőfit érintette kellemetlenül, aki szokva volt őt mindennap látni. Felgyógyulásáig Petőfi gyöngéd részvétének számtalan jelével halmozta el: olvasmánnyal, virággal, édességekkel...⁶⁰

Az emlékiratba, valószínűleg érdekességének fokozása és terjedelmének növelése érdekében, olyan történetek is bekerültek, amelyek Petőfit közvetve se érintik, illetve amelyeknek az alapja megtalálható az Egressy család levelezésében, de a visszaemlékezésben jócskán kibővíve, kiszínezve, megváltoztatva bukkannak fel. Az első esetre példa lehet Egressy Béni, Éder Lujza és Szentpétery Zsigmond szerelmi háromszöge,⁶¹ a másodikra pedig az, ahogyan Petőfi Zoltánnal való találkozását feleleveníti. 1867. október 22-én édesanyjának írja:

Igaz, Petőfi Zoltánt is fölkerestem, – most kissé beteges, szép kedves arczu fiu, rendkívül élczes és jó kedvü, – a Petőfies szellem nyilatkozik belőle; korához képest elég képzettségel bir; én hiszem, hogy ember lesz belőle, és méltó is apjához; emlitem neki néhány esetet atyja életéből, azt is hogy anyám jól tartotta őt tejes étellel, s megmentette az éhenhalástól.⁶²

Az emlékiratban ebből a néhány mondatból ötszörös hosszúságú színes történet ke-rekedik, amelyben Szentpétery Zsuzsanna már egyenesen megszoptatja a csecsemő Petőfi Zoltánt.

⁵⁹ Szentpétery Zsuzsanna Egressy Gábornak, Pest, 1843. december 5. = „*Irjátok a mi tollatokra jön*”... *i. m.*, 49–50.

⁶⁰ EGRESSY Ákos, *Petőfi...*, *i. m.*, 47.

⁶¹ *Uo.*, 42–45.

⁶² Egressy Ákos Szentpétery Zsuzsannának, Debrecen, 1867. október 22., OSZK Kt. Levelestár, Egressy Ákos Egressy Gábornéhoz (20 levél, 38 f.), 3. sz. levél.

Petőfi szerelme neje iránt a fia születése óta még rajongóbb, mámorosabb lett. E nagy hatalmu szenvedély elvonttá, önfeledté tette őket. [...] Ezért történt, hogy elmélyedésük közben, mellettük a bölcsőben nyüzsgölődő *Zoltánról* teljesen megfeledkeztek. Csak a gyermek lármás jelentkezése: hangos sírás-rivása ébresztette föl ábrándozásaikból. [...] Egy alkalommal azonban sehogy sem találták el a baj diagnózisát. Zoltánka teljesen elvesztvén türelmét, csitíthatlanul sivitott-ordított [...] Végre is Petőfiné hajadonfövel, ziláltan és kisírt szemekkel szalad át anyámhoz, esdekelve, hogy: ha Istent ismer, siessen hozzájuk [...]. Anyám hangos kacajra fakad s a gyermeket megszoztatván, elkiáltja magát: „Hiszen ez a gyermek éhes! bizonyosan elfelejtették megétetni! [...]”

*

A gyönyörűen felserdült *Zoltánnal* tizennyolcz év mulva találkoztam ismét *Debreczenben*. A korán árvaságra jutott szerencsétlen fiú azidőben, mint Szabó színigazgató társulatának tagja, a debreczeni színházhoz volt szerződve, igen csekély fizetéssel. Megtudtam, hogy beteg, elhagyottan fekszik a lakásán. Siettem meglátogatni, hogy lehetőleg segítségére lehessek... Egy „csapó”-utcai kis bérszobában, ágyban fekvé találtam. Középtermetű, szépcarcú ifjú volt, rendkívül élénk szellemmel. Most, a Szabó kosztján, kissé le van soványodva. Mulékony természetű betegsége mellett, ép frissességben tartotta fenn vidám kedélyét, mely szikrázott az elmésségtől. Éppen valami francia szindarab fordításával foglalkozott. Igen bőbeszédű volt. Folyvást elménczkedett sanyarú helyzete s színészi mivolta furcsaságai fölött. Kifejezéseiben a kora érettség jeleit láttam feltűnni. Bizonyos *akaraterő, függetlenségi ösztön, az önállóságra törekvés* vágya – atyja jellemének csirái – nyilvánultak szavaiban, melyeken átcsillamlott a szülőitől örökölt zsenialitása...⁶³

Nem tudunk róla, hogy Egressy Gábornak és Szentpétery Zsuzsannának 1849. első hónapjaiban, amikor Petőfi Zoltán csecsemő volt, lett volna hasonló korú gyermeke, vagyis az asszony szoptatni tudott volna.

A Petőfi családra vonatkozó történetek kiszínezésén, sőt kitalálásán túl problematikus az emlékirat időkezelése is. Szentmártoni Szabó Géza a leírtak kronológiáját pontosnak tételezte, és erre építette a dagerrotípa keletkezéséről kialakított nézetét. De Ferenczi Zoltán már az emlékirat egyik előzményeként szolgáló 1886-os Egressy Ákos-cikkben talált a kronológiát is illető tévedéseket, egy olyan eset kapcsán, amelyet a visszaemlékezés továbbörökített. Arról a történetről van szó, hogy hogyan kapta Petőfi élete egyetlen szerepét a Nemzeti Színházban. Egressy Ákos 1886-ban azt írta, hogy Petőfi apja jutalomjátékának szánta a *Zöld Marci* című népszínművet, de Egressy Gábor a darabot visszautasította, nem ajánlotta előadásra. Petőfi ezek után maga ajánlotta, hogy fellép a színész által jutalomjátéknak választott Szigligeti-műben, a *Szökött katonában*.

A mostoha anyagi viszonyok között, minőkben akkor a színészet leledzett, nem csekély feladat volt jutalomjátéku oly színművet választani, mely az elégtelen és sokszor elmaradt havidíjak pótlásául a színésznek némi jövedelmet biztosít. [...] Most atyám jutalomjátékán volt a sor s tragikus létére a darab megválasztása igazán tragikai feladat volt. Aggodalmait közölte atyám Petőfivel is. Ebből folyólag készült el aztán Petőfi – az idő sürgős volta miatt

⁶³ EGRESSY Ákos, *Petőfi... i. m.*, 81–84. (Kiemelés az eredetiben.)

öt nap alatt – „Zöld Marczi”-jával, melylyel atyámat meglepte. [...] Apám megölelte, megcsókolta Petőfit jóindulatáért s igaz baráti őszinteséggel adta tudtára, hogy „Zöld Marczi”-ja nem színpadra való; s így nem marad más választása, mint a «Szökött katoná»-t venni jutalomjátékául [...] „No hát akkor fel fogok benne lépni!” – mond Petőfi határozottan.⁶⁴

Petőfi *Szökött katona*-beli fellépése 1844. október 12-én volt, a *Zöld Marci* megírása pedig 1845 nyarára tehető, a *Pesti Divatlap* július 24-én jelentette, hogy a költő benyújtotta népszínművének kéziratát a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságához.⁶⁵ Egressy Ákos az 1909-es emlékiratban a történeten mindössze annyit változtatott, hogy a visszautasítás az intézmény drámabíráló bizottságától származott. A kronológiai lehetetlenséget nem korrigálta.⁶⁶ Ferenczi Zoltán azt is megírja, hogy nem igaz Egressy Ákosnak az az állítása, hogy édesapja akkor ismerkedett meg Petőfivel, amikor a *III. Richárdot* játszotta, mivel a darabban Egressy először csak 1847. február 13-án lépett fel.⁶⁷ Tudjuk, hogy Petőfi ekkor már évek óta jó barátságban volt a színésszel, *Egressy Gáborhoz* című verse 1844-ben íródott. Egressy Ákos Petőfinek nemcsak a színházzal, hanem a sajtóval való kapcsolatát is megkeveri a *Pesti Divatlap* és az *Életképek* felcserelésével.

Petőfi, önismeretre jutva, a színészi pályáról, nehezen bár, de végkép lemondott. [...] Költői tehetsége izmosodásával, állandóul Pesten telepedett meg. S már, mint az „Életképek” című folyóirat munkatársa, a szerkesztőségi szabadjeggyel látogatta a nemzeti színházi előadásokat, leginkább akkor, ha atyámnak nagy szerepe volt.⁶⁸

A feledékenységnak, a rossz emlékezetnek a rovására írhatók az emlékirat apróbb tévesztései. Egressy Ákos nagybátyja, Egressy Béni feleségét, König Rózát, akinek második férje a politikus és közíró Csengery Antal volt, elkereszteli Csengery Jánosnének.⁶⁹ A Bartha színészházaspár fiát az emlékiratban Attilaként, egy 1855-ös levelében viszont, amikor mint korhely katonatársa kerül szóba, Gyulaként említi.⁷⁰

Egressy Gábor párizsi útja

A Szentmártoni Szabó Géza nyomán elterjedt tárgytörténet másik fontos mozzanata az, hogy Egressy Gábor 1843-as párizsi útja során vásárolta a fényképezésre alkalmas felszerelést. Szentmártoni Szabó olyan mondatszerkezetbe illesztve idézi Egressy Ákos emlékirásainak a dagerrotípia keletkezéstörténetére vonatkozó passzusát, amelyből

⁶⁴ EGRESSY Ákos, *Emlékeimből...* i. m., 2.

⁶⁵ KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete*, Bp., Osiris, 2008, 130–131, 185–186. A kronológiát már Ferenczi is pontosan írja 1896-ban. Vö. FERENCZI, i. m., 40, 141–142.

⁶⁶ EGRESSY Ákos, *Petőfi...* i. m., 61–66.

⁶⁷ FERENCZI, i. m., 142.

⁶⁸ EGRESSY Ákos, *Petőfi...* i. m., 13.

⁶⁹ *Uo.*, 26.

⁷⁰ *Uo.*, 39; Egressy Ákos Egressy Gábornak, Pardubice, 1855. március 12. = „*Irtások a mi tollatokra jön*”... i. m., 290.

nem derül ki egyértelműen, hogy a színész fia arról egyik helyen sem ír, hogy apja hol és mikor vásárolta a felszerelést, és az ezzel kapcsolatos kijelentés már az irodalomtörténész saját feltételezésén alapszik: „amatőr fotós volt Petőfi barátja, a színész Egressy Gábor is, aki valószínűleg 1843–44-ben, párizsi útja során szerzett magának kamerát. Erről fia, Egressy Ákos a következőket írja egy visszatekintő cikkében”.⁷¹ A szöveg-helyhez tartozó hivatkozásban kizárólag Egressy Ákos visszaemlékezéseire történik utalás, vagyis azt nem tudjuk meg, hogy Szentmártoni Szabó a tanulmányaiban még valószínűnek, a 2018-as szóbeli előadásában pedig már biztos ténynek mondott párizsi vásárlás lehetőségét milyen forrás alapján következtette ki.⁷²

Egressy Gábor párizsi útjával kapcsolatos hagyatéka nem látszik alátámasztani ezt a vélekedést. Az utazás 1843. november elejétől 1844. január közepéig tartott, és részletesen dokumentálva van. Rendelkezésünkre állnak a színész levelei, a Párizsban gyűjtött színlapok, az útvjáról, tapasztalatairól beszámoló egykorú sajtóközlemények, illetve egy 1853-as cikk, amely a *Pest és Páris között* című 1843-as írásának kibővített változata, és leginkább a német városok látképét és az ott megtekintett színházi előadásokat tárgyalja.⁷³ A két hónap történéseiről Egressy összesen hét levelet és hét újságcikket⁷⁴ írt. Levelei bőbeszédűek, egyenletes ritmusban, folyamatosan érkeznek, és meglehetősen részletességgel mutatják be utazásának körülményeit, párizsi élményeit, időbeosztását, programjait és életkörülményeit. Írt feleségének Bécsből 1843. november 3-án, Münchenből november 11-én, Párizsból november 21-én, december 2-án és december 28-án. Hazafelé jövet szintén Münchenből jelentkezett, 1844. január 14-én.⁷⁵

⁷¹ SZENTMÁRTONI SZABÓ, *Feltevések... i. m.*, 97.; SZENTMÁRTONI SZABÓ, „*Tükör által... i. m.*”, 70. Arról a szakirodalom nem szól, hogy Egressy Ákos a párizsi útnál korábbra datálta apja fotós működésének kezdetét. Az egyik Egressy Gábort ábrázoló dagerrotípiá tokjára azt írta, hogy „Egressy Gábor arcképe 1840-ből. Saját daguerre au type fölvételén”. Nem tudjuk, mikor írta ezt a megjegyzést, de tekintetbe véve emlékezéseinek pontatlanságait, nem is vehetjük biztosnak, különösen, ha arra gondolunk, hogy Daguerre találmányát 1839 januárjában ismertették Párizsban. A keretről Papp Judit készített felvételt, és azt közzétette DLA-értekezésében. Vö. PAPP Judit, *Múlt és jelen: „Pillanatképek” a XX. századból: Escher Károly fotóriporter, fotóművész munkássága, az Országos Széchényi Könyvtár Fényképtárában őrzött filmnegatív-hagyatékának állományvédelmi felmérése, vizsgálata és megőrzésének lehetőségei*, Bp., DLA-értekezés, 2014, 20.

⁷² Noha a 71. jegyzetben hivatkozott tanulmányokban láb- és végjegyzeteket nem találunk, a hozzájuk csatolt irodalomjegyzék az írások gondolatmenetét követve tartalmazza a felhasznált forrásokat és irodalmat, nem pedig ábécérendben.

⁷³ *Sziksói enyhlapok*, szerk. CSÁSZÁR Ferenc, kiad. KUNSCH József, Pest, Müller Gyula, 1853, 168–191.

⁷⁴ *Pest és Páris között*, Regélő Pesti Divatlap, 1843, 50. sz., 1580–1592.; *Töredék: Egressy Gábor ur' Párizsból költ legújabb leveléből*, Honderü, 1844, 2. sz., 65–66; *Párisnak magyarosító ereje van*, Honderü, 1844, 6. sz., 173–177; *Francia színészetről*, Regélő Pesti Divatlap, 1844, 4. sz., 49–54; 1844, 16. sz., 241–245; *Párisi jegyzeteimből: Rachel*, Pesti Divatlap, 1844, 7. sz., 220–221; *A párisi színi világból (Páris, télelő 6-kán, 1843, a Dán kávéházban.)*, Honderü, 1845, 3. sz., 37–38.

⁷⁵ „*Írjátok a mi tollatokra jön*”... i. m., 45–57.

Ezeket felül 1843. november 23-i keltezéssel küldött még egy levelet Párizsból sógorának, nemzeti színházbeli színésztársának, Szentpétery Zsigmondnak is.⁷⁶

A színész saját szakmai fejlődése érdekében utazott Párizsba. A tanulmányutat eredetileg nem önálló utazásként tervezte, egy 1843 májusából fennmaradt szerződés szerint egyéves nyugat-európai előadókörútra indult volna öccse, Egressy Benjámín, Vahot Imre és cigányzenészek társaságában.⁷⁷ Feltehetően azt tervezte, hogy Párizsban állomásozva a közös fellépések közötti szünetekben látogatja majd a színházakat. 1843 szeptemberében viszont, amikor pozsonyi vendégszereplésére megérkezett, azzal szembesült, hogy a cigányzenészek megharagudták rá és Vahotra, és a közös vállalkozásból nem lesz semmi.⁷⁸ Egressy az együttműködés sikertelensége ellenére nem mondott le a tanulmányútról, de a Pozsonyból feleségének küldött levelei szerint újra kellett gondolnia, hogy miből tudja finanszírozni kinttartózkodását, illetve az akkor munka nélkül lévő színésznő feleségének kéthónapi eltartását.⁷⁹ Anyósa, id. Szentpétery Zsigmondné nem is igen hitt abban, hogy Egressy eljut Párizsba: „Édes mikor leveled vettem anyám nem akarta hinni hogy párisból jött és azt mondá még is csak menkö ember az az Egressy hogy még is elment párisba akár hogy mint.”⁸⁰ Már a kiutazásra készülve látszik, hogy Egressynek nehézkesen sikerül összeszednie a szükséges pénzt, még az is felmerül benne, hogy háromheti vendégszereplésének keresete nem lesz elegendő (Fekete Gábor pozsonyi színigazgató tartozott is neki), és biztosíték gyanánt magával visz néhány értéktárgyat is:

Ha Feketén megvehetem pénzemet, vagy ha csak jutalomjátékom is szerencsésen üt ki, majd juttatok még magának édesse néhány forintot, hiszen én igen hozzá vagyok szokva a' sanyarú élethez, majd az utban igen össze vonom magamat hogy kijöhessenek, csak a' sokféle csalásoktól félek. Vagy pedig meg lehet édesse, hogy majd kiváltom a' drágaságainkat, és néhány gyűrűt és az órát magamhoz veszem, a' többit pedig haza küldöm, hogy ha engem külföldön a' halandók közös sorsa találna, legyen legalább valami a' mihez az én édeseim nyulhassanak.⁸¹

Az idézett levélrészlet jelzi, hogy Egressynek 1843-ban az ékszereken kívül nem volt más jellegű megtakarítása, és családos emberként alaposan át kellett gondolnia, hogy mire és mennyit költhet. Több Párizsból küldött levelében is írja feleségének, hogy nem juthatott volna el Franciaországba, ha nem hajtja túl magát: „Közel vagyok ezen nagy célhoz, mellyhez annyi áldozatok, annyi fáradalom, türés szenvedés után juték.”⁸² Párizsban kevés pénzből kellett gazdálkodnia, nagyon takarékosan élt, nincs olyan levele, amelyben ne panaszkodna a túl sok kiadásra vagy drágaságra. Rögtön

⁷⁶ OSZK Kt. Levelestár, Egressy Gábor Szentpétery Zsigmondhoz, 1. sz. levél.

⁷⁷ A szerződést és a tervezett úttal kapcsolatban lásd: „*Irjátok a mi tollatokra jön*”... i. m., 618–619.

⁷⁸ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Pozsony, 1843. szeptember 21. = *Uo.*, 35–36.

⁷⁹ A Pozsonyból küldött leveleit lásd: *Uo.*, 35–41.

⁸⁰ Szentpétery Zsuzsanna Egressy Gábornak, Pest, 1843. december 5. = *Uo.*, 50.

⁸¹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Pozsony, 1843. október 6. = *Uo.*, 41.

⁸² Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, München, 1843. november 11. = *Uo.*, 45.

Bécsben váratlan kiadás éri, fizetnie kell az útlevéért: „a’ Passust szerencsésen ki-
eszközölte még tegnap Gondol ur, ámbár 5 pengő forintba kerítette, mi egy kissé
nehezen esett, mert különben, mint mások mondják a’ Passust ingyen szokták adni,
csak annak kell valamit adni ki a’ követségekhöz elhordja aláírás végett”⁸³ Párizsba
érkeztek nem akar fizetni a hordárnak („Ez az én táskám igen nehéz, pedig a’ hur-
czolásáért nem örömet fizetek édes, mert az is sokra megy apránként”⁸⁴), és olcsó
szállást keres. Az első néhány napon egy padlásszobában alszik („ideiglenes szobát,
melly inkább galamb fészeknek mondható mert ha a’ kezemet a’ zsindeyen át dug-
hatám: az eget érem”⁸⁵), majd a téli hideg ellenére beéri egy kályha nélküli, fűtetlen
szobával („A’ szobában nincs kályha, mert így sokkal drágább volna”⁸⁶). Noha azért
megy Párizsba, hogy a francia színészek játékát tanulmányozza, mégsem áll módjában
megfizetni a színpadra közeli rálátást biztosító drágább ülőhelyet, az 1843. november
21-én írott levele szerint a legolcsóbb jegyfajtura futja neki, a karzaton ül.⁸⁷ Az általa
megfizethető ételeket szinte ehetetlennek találja, anyagi lehetőségei ellenére kényte-
len több pénzt áldozni az étkezésre. Erősen aggasztja ruházatának elrongyolódása,
nehezeze esik csizmát venni Párizsban, és drágállja a mosást.

Igen sok kinom van édes az élelem módjával; még máig sem tudtam ollyat találni e’ részben
a’ minőt szeretnék. Tudod édes, hogy én akármi szegényes ételnemekkel meg elégszem,
csak a’ tisztátalanság az, a’ mitől szörnyen undorodom. A’ 25 garasos ebédet megennem
édes lehetetlen, mert ez itt a’ legolcsóbb, a’ mi még ennél is olcsóbb, az már nem embernek
való. A’ 25 garasos ebéd két tál ételből áll, az egyik valami büzhödött hús, a’ másik krumpli
vagy főzelék rosz szagú és igen gyanus zsírral. Egyszer az illyet is meg kelle próbálnom, és
minden erős természetem mellett is egy kis hideglelést kaptam tőle, melly tudod édes nálam
csak annyiból szokott állani, hogy ajkaimon üti ki magát, és kissé bádjadtt és erőtlen vagyok.
A’ jobb ebéd két forint, és harmadfél, de itt olly felette kis portiókat adnak hogy Etelka is
megenné ’s jól sem lakna vele, pedig azt is tudod édes hogy én nagy ételű nem vagyok.
Az a’ jó szokás van még is hogy az ebédhez bort is kap az ember hogy meg nem csömööl-
jön, és kenyeret a’ mennyt meg bír enni. A kávé 13 garas egy findsával, az igaz hogy igen
nagy portio, és mellé fris vaját is adnak egy kis portiót. A’ fekete kávé 8 garas, és ezért egy
kis pohár pálinkát is adnak mellé; és ezt édes igen jó itálnak találtam, mert a’ kinek ez igen
erős, tehát meg gyujtja a’ pálinkát, és úgy tölti a’ kávéba. [...] 18 forint egy pár csizma édes.
Soha sem esett még illy nehezen pénzt kiadni mint ezt a’ 18 fót, mert már ebbe nem járha-
tok, hogy meg csalt ezzel a’ csizmával az az othoni suszter, alig tartott egy hónapig. A’ mosás
is igen drága. Egy ing 8 garas, ez a’ legolcsóbb. – Legjutalmasabb a’ szállás, igaz hogy olly
nyomorult szűk, hogy alig mozoghatok benne.⁸⁸

⁸³ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Bécs, 1843. november 3. = *Uo.*, 41.

⁸⁴ *Uo.*, 42.

⁸⁵ Egressy Gábor Szentpétery Zsigmondnak, Párizs, 1843. november 23., OSZK Kt. Levelestár, Egressy Gábor Szentpétery Zsigmondhoz, 1. sz. levél.

⁸⁶ *Uo.*

⁸⁷ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Párizs, 1843. november 21. = „*Irjátok a mi tollatokra jön*”...
i. m., 46.

⁸⁸ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Párizs, 1843. december 2. = *Uo.*, 48–49.

Ugyanilyen beszédesek leveleinek azok a részletei is, amelyekben napirendjéről, illetve a kulturális és társaséleti eseményekről számol be. Tudatja feleségével, hogy mely színházakat látogatja, melyik híres művészt látta már fellépni, milyen nevezetességet nézett meg. Megírja továbbá, hogy találkozott több kint élő magyarral, elmeséli, hogy a franciák „11 óraker reggeliznek villás reggelit, és estve 5-től 8ig ebédelnek, ekkor színházba mennek és ott vannak fél 12ig. A színházaknál a bilétekkel egész vásárt csinálnak, adják és veszik bizonyos emberek a jegyeket, kik ezzel kereskednek. Ha az ember egy darabot megnézett, ki jö, eladja féláron jegyét, meg más színházba, ’ott is féláron vesz; – és még egy harmadik színházba is elmehet, ha épen omnibus-ra felkaphat, mert némely színházak messze vannak”.⁸⁹

Miért nem küldhetek neked e levélben szárnyakat édes, vagy miért nem tűnhetsz ide hozzám a szelek hátán, ide a Tuillériák kertjébe, hol a Luxori obeliskus előtt midőn megállék eltelve bámulattal, azon perczben eszembe jutál, hogy miért nem vagy most karomon [...] Vagy miért nem ülsz mellettem mint Bécsben, a Theatre Français karzatán, hol az ülések és könyöklök bársonyból vannak. A Szaracént adták édes. Mivel ismerem, igen jól esett legelőbb is illyet látnom. Ki az én szerepemet adta felségesen, ámbár az én szemeimnek kissé különösen, az az Francia módon játszott. Majd irok mind ezekről édes kimerítőleg. De hát még az a színésznő, valami *Noblet* nevű, ki Bérangéré-t, a Kántorné egykori szerepét adta! Ez édes valami mondhatlanul dicső volt; Az indulatnak, a szenvedelmeknek illy rendkívüli fokozatra emelkedett, és még is ennyire női, olly mélyen a kebelbe markoló kifejezését soha sem láttam [...] Hát még Rachel millyen lesz, ha már ez is illyen. Azonban félek édes hogy olly szerencsétlen leszek hogy ezt meg nem láthatom, mert folyvást betegeskedik. Ó istenem, hol vegyek időt és pénzt, mindent mi itt van tudni, ismerni, látni. Sokat fogok virasztani, mert nappal járnom kell, ’s csak éjjel írhatok. – mert hiszen hogy Nappal Párisban szobában üljön az ember és írjon az lehetetlen. Ó édes a leg nagyobb vigyázat és óvakodás mellett is igen ki van az ember téve a családok különbféle nemeinek, ’s a pénz rendkívül megy. Eddig jegyezgettem költségeimet de most már többé rá nem érek.⁹⁰

Az itteni ködös, egészségtelen levegő, érzem hogy nekem nem jó, sokat tesz azon undor is mellyet a párisi ételek iránt érzek, melly onnan van hogy rettenetes dolgokat hall az ember, miket visznek ezek az ennivalókkal véghez, miket majd elbeszélék othon. Holnap utólszor még Rachelt akarom meg nézni édes Phedrában, egyik legjobb szerepében. Uj esztendő napján pedig Kunvald erővel az Operabált akarja velem megnézetni, melly akkor adatik az Opera Comiqua egyik királyi operaházban, különben még uj év napján is elindulnék.⁹¹

Mikor ezen leveletem veszed, már én akkor utban vagyok hozzád. Hogy töltötted Karácsony éjszakáját édes? Engem akkor az itteni magyarok, valami negyvenen nagy lakomával tiszteltek meg; többnyire kézművesek voltak. Egyik igen gyönyörű toastot mondott; Már valami négyszer vendégeltek meg így hol egyik hol másik.⁹²

⁸⁹ *Uo.*, 48.

⁹⁰ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Párizs, 1843. november 21. = *Uo.*, 46–47. (Kiemelés az eredetiben.)

⁹¹ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Párizs, 1843. december 28. = *Uo.*, 53.

⁹² *Uo.*, 52.

A fényképezéshez szükséges eszközök vásárlásáról viszont se a levelekben, se az újságcikkekben nem esik szó. A vonatkozó forrásokban egyetlen mozzanat kötődik a fényképezés világához, az, amikor Egressy egy levélben és egy újságközleményben is megemlíti, hogy egy Kunwald nevű magyar Párizsban dagerrotíp képek készítésével foglalkozik. Flesch Bálint ezt a történetet – nem tudni, milyen forrás alapján – erősen túlírva és kiszínezve adja vissza: „Visszaemlékezéseiben arról ír, hogy szerepeiben szertette volna rögzíteni magát – azért vett 1843–44-es párizsi útján dagerrotíp felszerelést magának – és fényképezni tanult egy Kunwald nevű magyar származású párizsitól. Fia, Egressy Ákos emlékirataiban azt is említi, hogy apja színésztársát [sic!], Petőfit is fényképezte”.⁹³ Egressy Ákos a visszaemlékezéseiben *egyszer sem említi* Kunwald nevét, Egressy Gábor pedig a feleségének 1843. december 2-án írott levelében és az 1844 februárjában megjelent újságcikkekben *nem mond* vele kapcsolatban olyasmit, hogy fényképezni tanította volna. Szentpétery Zsuzsannának szóló leveléből kitűnik, hogy még Pestről ismeri Kunwaldot, aki Párizsban megpróbálta lefényképezni, de a felvétel nem sikerült:

Itt van édes az a' Kunwald a' ki bizonyos színésznőknél szerepezett odahaza. Meglátogatott 's én is öt; gyönyörű szállást tart a' város legszebb részében a' királyi palota mellett; igaz hogy a' 6-ik emeletben van, de ablaka a' királyi kertekre és a' Szajnára néz. Daguerreotyp képek készítésével foglalkozik, és végképen itt marad. Igen szívesen fogadott, 's ebédre hívott, a' leg első angol ebédlőbe. Itt már felségesen lehet enni! – megvallom édes hogy igen jól esett, – egy fél butellia pezsgőt is megittunk; én a' maga egészségére. Valami 20 frankot fizetett kettőnkért. Le is akarta venni arczképemet, de az idő nem lévén kedvező, nem sikerült.⁹⁴

A kint élő magyarok számáról és életkörülményeiről beszámoló cikk pedig ezt mondja Kunwalddal kapcsolatban:

⁹³ FLESC, *i. m.* Kincses Károly továbbviszi Flesch állítását, amikor azt írja, hogy „Elképzelhető, hogy Egressy Párizsban »hazánkfia Kunwald úrtól, ki napfestéssel foglalkozik« tanult fényképezni, mert már 1844-ben részletesen ír erről”. Vö. KINCSES Károly, *A színház a fénykép: A 200 éves magyar színház és a 151 éves magyar fotográfia közös történetéből*, Bp., Magyar Színházi Intézet–Országos Színház-történeti Múzeum, 1990, 8. A hivatkozás elmarad az átvett és továbbírt („1844-ben részletesen ír erről”) állítás mögül. Egressy Gábor *Párisnak magyarosító ereje van* című cikke 1844-ben jelent meg a *Honderűben* (lásd 74. számú jegyzet), Kincses láthatóan ebből idéz kissé pontatlanul. Egressy cikkében pontosan az szerepel Kunwaldról, amit idézek a főszövegben, semmi több.

⁹⁴ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Párizs, 1843. december 2. = „*Irjátok a mi tollatokra jön?*... *i. m.*, 48. Elképzelhető, hogy a felvétel azért nem sikerült, mert borús vagy esős volt az idő, Marastoni Jakab ugyanis, akit az első magyar dagerrotípisták között tartanak számon, az 1843-ban közzétett hirdetéseiben külön kitért arra, hogy „tiszta úgy mint felleges, vagy esős időben is daguerreotyp-arczképek készíttetnek” FARKAS, *i. m.*, 67–69. Már maga Daguerre írt arról, hogy az időjárási körülményeknek megfelelően (napsütés, borulás, szélirány, felhősödés, köd, pára stb.) melyik órában hány perces expozíciós idővel kell számolni. Vö. M. DAGUERRE, *A Full Description of the Daguerreotype Process*, Translated from the original paper of L. J. M. Daguerre, by L. S. MEMES, ed. by James J. MAPES, New York, For sale by J. R. Chilton, 1840, 16.

Hazánkfia, Kunvald ur, ott napfestéssel foglalkozik, és nem csekély sikerrel, némelly jelesebb példányait maga Arago ur mutatott be az akademiának; különösen a lapokat előkészítő li-queurjei igen jó hirben állanak. Csinos magyar könyvtára van.⁹⁵

A tartalmas, információkkal teli, napi tevékenységeit, programjait és minden apró kiadását részletező levelekben nemcsak pozitív adat, de még célzás sincs arra, hogy fényképezőgépet vásárolt volna, pedig a fényképezés még nagyon friss technikai újdonság volt, Európa-szerte sokat cikkeztek róla. Egressy még a tönkrement csizmájáról is ír, éppen erről a vásárlásáról hallgatna? Körülményeinek ecseteléséből látszik, hogy komoly anyagi áldozatba és erőfeszítésbe került az utazás, nagyon szegényesen élt Párizsban, még rendesebb ebédet és kényelmes szállást sem engedhetett meg magának. Komoly hírértéke van annak, hogy Kunwald jóvoltából végre jó ebédet ehetett. A dagerrotíp képek készítésére alkalmas kilencrészes felszerelést egy nagyméretű ládában szállították,⁹⁶ és nem volt olcsó. Egykorú források szerint amikor Daguerre beleegyezett a gyártásába és árulásába, 400 frankba (146 konvenciósi forint 40 krajcárba) került maga a felszerelés, és ehhez hozzáadódott még a szükséges lemezek és kémiai anyagok ára.⁹⁷ Ez az ár idővel csökkent, de nem valószínű, hogy a szállítási költséggel együtt belefért volna Egressy Gábor krajcárookra kiszámított párizsi költségeibe.

Annak az állításnak, hogy a Petőfi-dagerrotípiát Egressy Gábor készítette, Egressy Ákos emlékirásain kívül nincs más forrása. Az a megállapítás, hogy a kép 1845-ben készült, és hogy a színész 1843-ban Párizsban vásárolta a fényképező készüléket, nem a forrásokból származik, hanem következtetés eredménye, a hitelesnek elfogadott emlékiratokban foglalt rövid állítás továbbgondolása. De a hipotézis alapja több ponton is ingatag. Egressy Ákos nemcsak rosszul emlékező, többször is tévedő, hanem jellegzetesen konfabuláló szerzőnek bizonyult (különösen a Petőfivel kapcsolatos emlékeiben), amikor történeteit más forrásokkal, többek között a családi levelezés darabjaival szembesítettük. Óvatosságra int az is, hogy csak akkor hozakodik elő a dagerrotípiát történetével, amikor már valószínűleg nincs rajta kívül élő ember, aki emlékezhetne a történetekre, vagy akár csak arra, hogy Egressy Gábor barátait, ismerőseit fényképezte volna. Egyelőre még a családon belüli fotózásra is csak egyetlen adalék utal, Egressy

⁹⁵ EGRESSY Gábor, *Párisnak... i. m.*, 177. A cikkben említett François Arago (1786–1853) volt az, aki 1839. január 7-én Louis Daguerre eljárását is ismertette a Francia Tudományos Akadémia előtt.

⁹⁶ Egy tipikus európai dagerrotíp felszerelés alkotórészeiről lásd: M. Susan BARGER, William B. WHITE, *The Daguerreotype: Nineteenth-Century Technology and Modern Science*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1991, 44.

⁹⁷ „Concerning the price, we feel bound to note that the apparatuses produced by the Academy in Paris were initially sold at around 400 francs (146 fl. 40 kr. C.M.) and now still cost 80 francs or 29 fl. 20 kr. C.M.” Vö. *First Exposures: Writings from the Beginning of Photography*, ed. Steffen SIEGEL, Los Angeles, The J. Paul Getty Museum, 2017, 399.

Ákos 1869-es levele.⁹⁸ Nem segít a kérdések eldöntésében az sem, hogy amikor a színész az 1848–1849-es szabadságharc bukása után ki akarja költöztetni a családját Törökországba, és több levélben is részletesen ír arról, hogy mit vigyenek magukkal, illetve pénzteremtés céljából mit adjanak el, a felsorolásokban egyszer sem szerepel fényképezésre alkalmas felszerelés.⁹⁹

Úgy gondolom, hogy mindeme kétely és bizonytalanság ellenére nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy a dagerrotípiára kérdésében Egressy Ákos pontosan emlékszik, de nincs módunk eldönteni, hogy melyik emléke tekinthető hitelesnek, és melyik nem. A kételyek elég súlyosak ahhoz, hogy óvakodjunk biztosnak állított keletkezéstörténetet építeni az emlékirásaira. A dagerrotípiára készítőjére vonatkozó, egyelőre nagyon kevés további ismert forrás (Jókai, Strelisky) mást mond, de áttételességük miatt hasonlóan bizonytalan a hitelességük. Újabb források előkerüléséig a Petőfi- és az Egressy-szakirodalomban, illetve a fotótörténeti munkákban nem tényként, hanem lehetőségként, hipotézisként kellene kezelni Egressy Gábor fotografusi működését.

⁹⁸ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában Analekta 1200 jelzet alatt található egy idáig nem vizsgált dagerrotípiára Egressy Gábor két fiáról. A kép hátuljára egy idegen kéz ráírta, hogy „Az első Egressy Ákos kép”. De ha ez így van, akkor nem lehet azonos azzal a képpel, amelyet Egressy Ákos 1869-es anyjához szóló levelében említ. A kettős kép nem gyerekként, hanem láthatóan fiatalemberként ábrázolja a színész fiait. Feltételezésem szerint az 1840-es évek legvégén vagy még inkább az 1850-es évek elején készült. (Az 1849-ben kényszerorozással az osztrák hadsereg állományába került Egressy Ákost 1853-ban hosszabb időre hazaengedték, ebben az évben ő 21, öccse 17 éves volt). Az állóképen a két fiú fekete öltönyt és fehér inget visel, Ákos nyakában fehér, Árpádéban fekete csokornyakkendő látható. A dagerrotípiát nemrégiben fehér paszpartukeretbe rakták. Kézbe venni csak így tudtam, de a gyűjtemény osztályvezetőjének, Liphay Endrének köszönhetően az intézmény restauráló műhelyében kivették a rézlemez a keretből, és mindkét oldalát lefényképezték számomra. A dagerrotípiára rövidebbik oldala alá vonalzózt helyezték, innen tudom, hogy annak hossza 81 vagy 82 mm. A számon tartott lemez méretek szerint ilyen oldalhosszúsága (a rövidebbik oldalt nézve) a negyed lemezeknek van. (A lemez méretekkel kapcsolatban lásd például: Beaumont NEWHALL, *The Daguerreotype in America*, New York, Dover Publications, 1976³, 36.) Jobb alsó sarkában fejjel lefelé egy 40-es minőségjel, bal alsó sarkában egy apró rombusz alakú ötvösjel látható. A rézlemez hátoldalán lévő közgyűjteményi pecsét szerint a fémkép 1925-ben került a Nemzeti Múzeumba. Fontos megismételni, hogy a Petőfi-dagerrotípiára nem ilyen technikai jellemzőkkel bír: az hatod lemez és GRB ötvösjel olvasható rajta.

⁹⁹ Lásd például: „Én azt gondolom hogy a leg drágább és legszebb butor darabokat semmi esetre ne adnád el, [...] Tehát csak a következőket kellene eladni: a kaszteneket mind az ötöt. A vászonnal bevont divánt és székeit. A nyoszolyákat. Az asztalokat mind: A fali tükröt. A konyha szereket és minden apróságot... Meg kellene mulhatlanul tartani: A nagy divánt; A négy Nagyszéket. A zöld kanapét és székeit; a kis fejtörőket. A zongorát. Az álló tükröt. Az ékszer pólczot. A könyvszekrényemet, és benne a honhagyandó könyveket. Az új öltöző kasztenemet; a képeimet. Ezekon kívül mindent eladhatsz, [...] Minthogy pedig – édes, – minél több pénzt szükséges otthon összeszerezned, tehát a fent említett eladó tárgyak árán kívül, végy fel még minél nagyobb összeget a négy legnagyobb billikomra, a koszorúra, a takarékpénztárból, – vagy ha lehet, Andris bácsitól [Fáy Andrásról]. [...] Ruháim közül csak a használhatatlanokat add el, a többit hozd mind, mert semmi ruhám nincs, annyira, hogy már szégyellem is. Közlebbi levemben feljegyeztem a könyveket miket mulhatlanul hozz el.” Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Belgrád, 1850. május 30. = *„Irtjátok a mi tollatokra jön”... i. m.*, 129–130.